

Niels Peter Lemche

Ægyptomanien og frimureriet

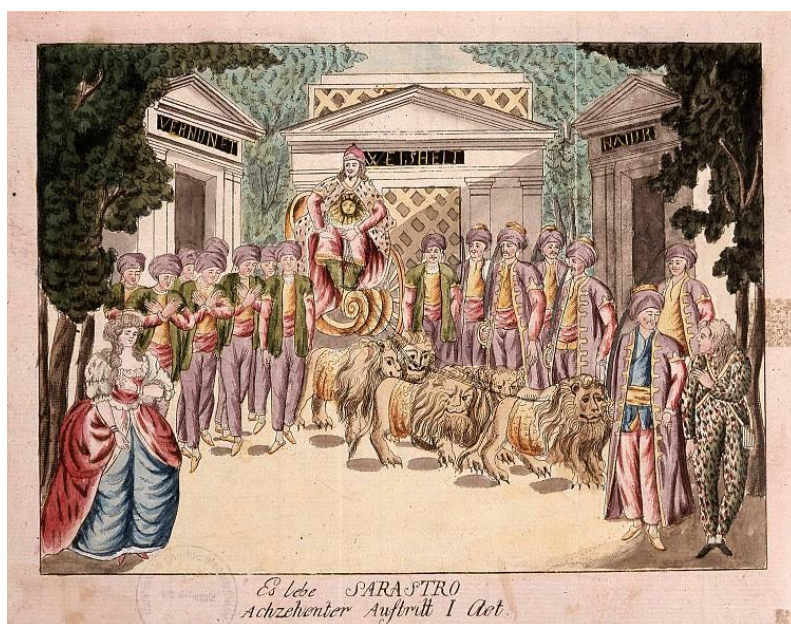
En indføring

Denne oversigt over »Ægyptomanien og frimureriet« skal betragtes som en introduktion til et meget spændende emne inden for den europæiske kulturhistorie. Forstået som en »introduktion« er der ikke tale om en dyberegående behandling af emnet, men netop om en indføring i denne højst interessante side af europæisk åndshistorie. »Ægyptomanien og frimureriet« handler om en side af frimureriet i overgangen fra oplysningstid til romantikken og den moderne tid; men emnet fører uvægerligt også videre til det evigt aktuelle emne, »frimureriets oprindelse«. Fokus vil for tiden indtil 1800 især være rettet mod forestillingerne om den ægyptiske visdom og hermetismen; men for tiden efter 1800 vil det især handle om misforholdet mellem den historiske viden om det gamle Ægypten og dets kultur og den vildtvoksende moderne »mytologi« om Ægypten, bedst beskrevet som »ægyptomani«.¹ I denne sammenhæng må man ikke glemme de danskere, der har været involveret i interessen for Ægypten i fortid og nutid, og ikke overse sporene heraf i dansk frimureri, selv om de måske ikke er så markante som andre steder i verden.

Hvad er »ægyptomani«? og hvad er frimurerisk ægyptomani?

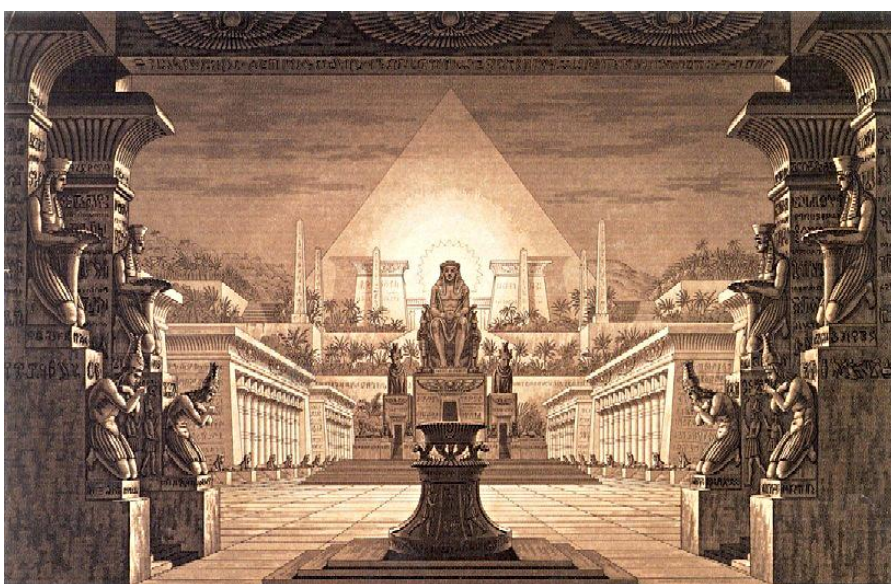
Som navnet antyder, betegner begrebet ægyptomani, en besættelse af det gamle Ægypten, som har været kendt siden antikken.² Denne besættelse findes stadig. F.eks. har *Dansk-Ægyptologisk Selskab* i dag

over 700 medlemmer og sit eget tidsskrift, *Papyrus*.³ Ægyptomanien har tilmed i sin esoteriske form overlevet alle videnskabelige fremskridt, inklusive gennembruddet i tolkningen af hieroglyfferne i moderne tid. Derved indeholder begrebet, eller rettere besættelsen af »Ægypten« også nøglen til forståelsen af det, der skete – eller som man troede ville ske – med det moderne verdensbilledes gennembrud i det 18. og 19. århundrede. Frimureriet har taget hele turen med, og så alligevel ikke, fordi den videnskabelige tolkning af det »historiske« Ægypten, som opstod efter den franske ekspedition hertil i 1798-1799, og efter franskmanden Jean-François Champollions tydning af hieroglyfferne, der publiceredes i 1822, måske alligevel ikke har ændret nær så meget i synet på Ægypten, som man skulle have formodet. Champollions indsats havde gjort det muligt at læse ægypternes tekster på deres eget sprog. Men alle disse nybrud inden for studiet af det gamle Ægypten influerede egentlig ikke på den grundlæggende del af frimurenes lære om visdom og sandhed.

1. Die Zauberflöte 1793, Akt 1 S. 18.
(Internationale Stiftung Mozarteum)

De ægyptiske referencer blev dog mere »historiske«, som man ser, hvis man sammenligner iscenesættelsen af *Tryllefløjten* i Wien i 1793 med Karl Friedrich Schinkels opsætning heraf i Berlin i 1816.⁴ Schinkels opsætning var storslået, men »kvalte« *Tryllefløjten*, og det var måske netop det, der hændte, da det historiske Ægypten blev tilgængeligt: Man kvalte mystikken om Ægypten; men »Ægypten«, vores myter om landet, slog tilbage.

2. Karl Friedrich Schinkel, *Die Zauberflöte*, 1816 (Pinterest)
(Kupferstichkabinet. Staatsliche Museen zu Berlin)

Den voksende viden om det gamle *historiske* Ægypten har derfor ikke forhindret en broget samling af »ægyptiske riter« og en fuldstændig vildtvoksende ægyptomani i at vokse frem.

Ægypten i vestlig tradition

Ægypten har haft en plads i vores bevidsthed og været en del af vores kulturelle erindring så langt tilbage, vi kan komme. I Det Gamle Te-

stamente er Ægypten hele tiden til stede og det både som tilflugtssted, men også som en fælde, der var ved at sætte en stopper for Israels historie endnu inden, den begyndte.⁵ Grækerne betragtede Ægypten som oprindelsesstedet til al visdom, og som et underfuldt sted.⁶ De praktiske romere forvandlede landet til kejserens private besiddelse og i den egenskab til et kornkammer for selveste Rom. Samtidigt var deres betagelse af Ægypten ganske overvældende, når man ser på de mange ægte ægyptiske monumenter og på de mange efterligninger heraf, der stadig findes i Rom, ikke mindst de mange obelisker.⁷ Der var grund til denne betagelse af Ægypten. Siden kort før år 3000 f. Kr., da Ægypten samledes til ét rige, skabtes her en kultur med et indhold, der kom til udtryk i arkitekturen, i kunsten og i litteraturen, som var uden sidestykke i den gamle verden, og som aldrig er ophørt med at virke betagende på enhver, der har stiftet bekendtskab med den.⁸ Da Alexander den Store overtog kontrollen med Ægypten i 332 f. Kr., var det derfor ikke enden på Ægyptens kultur, for i de næste trehundrede år regeredes Ægypten af et græsk dynasti, Ptolemæerne, der her skabte en blomstrende blandingskultur, som blev inspirationen for den senere romerske ægyptomani.⁹

Kilderne

Det skriftlige og billedmæssige ægyptiske kildemateriale er omfattende og meget varieret. Myter og ritualtekster fylder ikke så lidt.¹⁰ Hertil hører den såkaldte »Dødebog«, en papyrusrulle, der fulgte med den afdøde i graven og guidede vedkommende gennem prøvelserne indtil, den afdøde nåede Osiris' rige.¹¹ Før man begynder med at studere udfoldelsen af ægyptiske temaer inden for ægyptomanien, er det derfor nødvendigt, at man har fået et førstehåndskendskab til de »ægte« ægyptiske kilder. Det er kun på den baggrund, at man kan vurdere alle senere epokers udnyttelse af dette materiale. Det gælder helt frem til nutidens kommercielle brug af ægyptomanien.

3. Dødebogen: Hunefers vej til Osiris. Isis og hendes søster Neftys står bag Osiris (Wikimedia commons)

Den ægyptiske religion. Myterne – Isis og Osiris, Thoth

Myterne om Isis og Osiris, med oprindelse langt tilbage i det 3. årtusinde f. Kr., hvis ikke endnu længere tilbage, havde en flere tusinde år lang overleveringshistorie, inden dette mytologiske materiale transformerades i den hellenistisk-romerske tid.¹²

Myterne fortæller om forholdet mellem Isis og Osiris, som myrdes af sin onde broder, Seth. Seth skærer liget i 42 stykker (efter Ægyptens 42 nomer, eller regioner), som stykvis sendes ned ad Nilen til glemsel. Osiris søster, Isis, finder delene og samler dem igen, hvorefter Osiris genopstår som underverdenens gud. Ser man bort fra den ægyptiske iklædning finder man mange træk, som var fælles for de gamle nærorientalske religioner, inklusive forestillingen om den unge guds død og genopstandelse, og forestillingen om søsteren, i Ægypten Isis, der drager af sted for at genfinde sin broders og ægtemands livløse legeme, som genspejles i flere myter i Middelhavsområdet, ikke mindst i ugaritiske mytiske fortællinger fra senbronzetiden (ca. 1300 f.Kr.) om søstre, der bringer de døde tilbage fra dødsriget.¹³

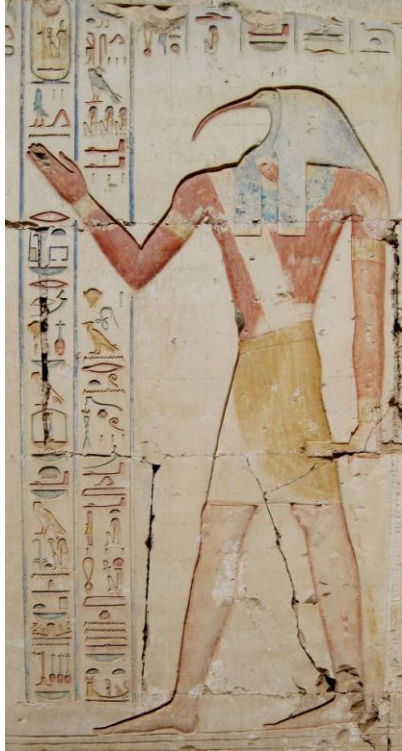

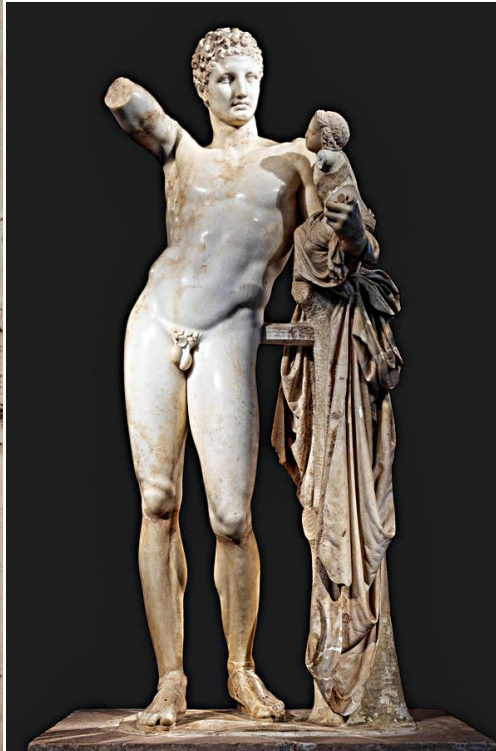
4. Isis – gravmaleri fra ca. 1360 f. Kr. (Wikimedia Commons)

5. Osiris – gravmaleri fra ca. 1300 f. Kr. (Wikimedia Commons)

6. Thoth
Tempel i Abydos ca. 1250 f. Kr.
(Wikimedia Commons)

7. Hermes
Praxiteles (395-330 f. Kr.)
Det Arkæologiske Museum i
Olympia

Thoth, skriverguden, havde ligeledes sin egen historie, inden han i hellenistisk-romersk tid blev en del af hermetismen, idet han identificeredes med den græske guddom Hermes – på latin Mercurius – og opfattedes som visdommens gud.¹⁴ På samme måde blev Osiris identificeret med Dionysos og Isis med Demeter. Billedhuggeren Praxiteles' berømte statue fra det 4. årh. f. Kr. af Hermes med Dionysosbarnet på armen er derfor måske en antydning af, at for grækerne kom visdommen (Thoth/Hermes) altid først. Men vi kan uddrage læren af denne lange historie, at vi ikke uden videre kan regne religionshistorisk materiale fra f.eks. det gamle rige i det 3. årtusinde f. Kr. for relevant for

forståelsen af transformeringen af den ægyptiske religion, da grækerne havde magten i landet.

Den ægyptiske religion: Kulten og ritualerne

8. Dødebogen: Begravelsesritual (Wikimedia Commons)

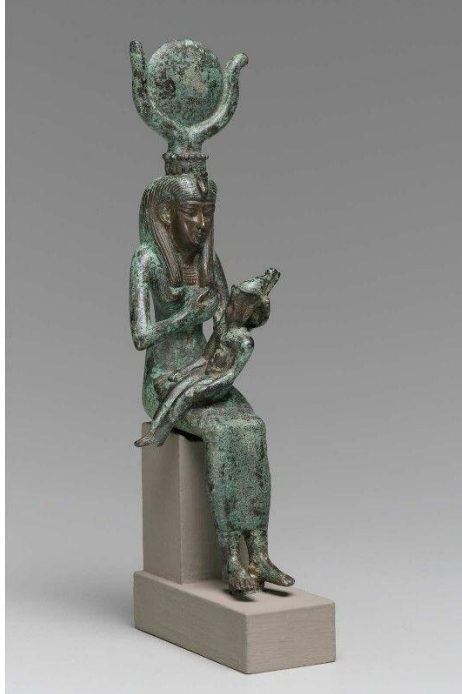
I betragtning af den betydning, man sidenhen ikke mindst i frimurer-sammenhænge tillagde ritualernes oprindelse og baggrund i ægyptiske ritualer, er det ubetinget nødvendigt for at vurdere disse senere ritualer og deres »ægyptiske« aner at søge et kendskab til de gamle ægyptiske ritualer, således som man nu i moderne tid har været i stand til at rekonstruere dem på grundlag af de ret omfangsrige ritualtekster og illustrationer af religiøse ceremonier, der er overleveret fra det gamle Ægypten.¹⁵ Man må ikke gå i fælden og opfatte græske og romerske beskrivelser af ægyptiske riter som førstehåndskilder. De ægyptiske forlæg skal studeres på deres egne betingelser, før man begynder at

inddrage de klassiske kilder hertil. Med ægyptiske forlæg tænkes først og fremmest på ægyptiske kilder, der kan dateres til tiden før den græske erobring af Ægypten under Alexander den Store og etableringen af det græske (makedonske) dynasti, Ptolemæerne. Studiet af den ægyptiske overlevering må imidlertid, som det allerede blev fremhævet tidligere, også tage i betragtning, at synet i Ægypten på Isis og Osiris og ritualerne naturligvis ændrede sig ikke så lidt i løbet de ca. tre tusinde år, der gik fra starten på den ægyptiske højkultur til grækernes magtovertagelse.

Den græsk-romerske bearbejdning af den ægyptiske kultur og religion

Det er aldeles nødvendigt for at forstå betingelserne for fremkomsten af de klassiske kilder til det gamle Ægypten, der er overleveret fra grækerne og romerne, at man indser, at de antikke forfattere på ingen måde var i besiddelse af den kritiske sans, som hører en helt anden tidsalder til. Desuden kunne de ikke læse et eneste ord på ægyptisk. Vi kan ikke bare tage de græske og romerske beskrivelser af Ægypten for pålydende værdi. Derfor er det nødvendigt først at studere de informationer, vi faktisk er i besiddelse af fra den gamle ægyptiske kultur. Kun på den baggrund er det muligt at vurdere de klassiske informationer og sætte dem i det rette lys, nemlig som en del af deres egen intellektuelle sammenhæng.

9. Isis med Horusbarnet
ca. 680-640 f. Kr.
(Museum of Fine Arts Boston)

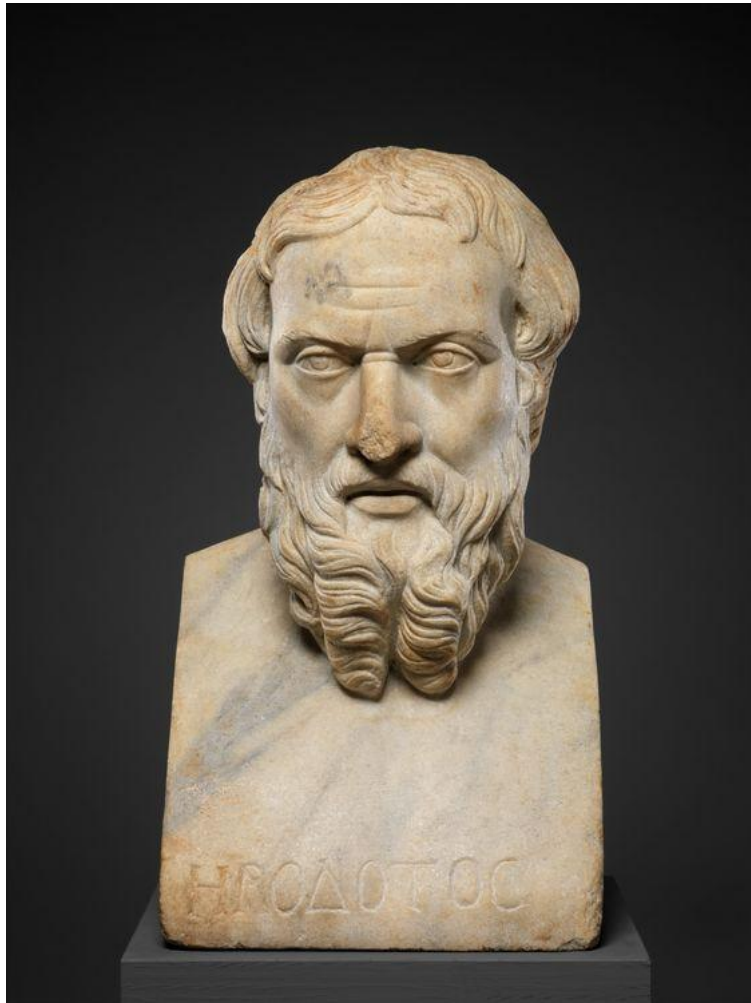
10. Romernes Isis 2. årh. eft. Kr.
fra Villa Adriana
(Capitoline Museum, Rom)

Arven fra Ægypten bliver ikke mindre spændende af den grund. For at nævne et eksempel, så er slægtskabet mellem den hellenistiske Isis-Osiris-legende og kristendommens Messiaslegende til at tage og føle på, og falder ikke mindst i øjnene, når man ser billeder og statuer af Isis med Horusbarnet, der i høj grad kan sammenlignes med det i middelalderen populære motiv med *Maria lactans*, med jomfru Maria, der dier Jesusbarnet (mere om Isis og jomfru Maria nedenfor). Men gennem studiet af på den ene side de ægyptiske myter og de ægyptiske riter og på den anden side den græsk-hellenistiske bearbejdning heraf slipper vi også for de mere esoteriske, men ikke desto mindre særdeles populære udlægninger af frimureritter som ægyptiske levn, der har overlevet tidens tand, og for misbruget af de klassiske kilder, som har været opfattet som primærkilder til de gamle ægyptiske hemmeligheder.

11. *Maria Lactans* – Meister von Frankfurt ca. 1500
(Wikimedia Commons)

Klassiske kilder, især Herodot, Diodorus, Apuleius, Plutarch, Plotin og nyplatonismen med flere.¹⁶

12. Herodot - Romersk kopi af græsk buste fra 2. årh. eft. Kr.
(Metropolitan Museum of Arts – Wikimedia)

Den mest enestående klassiske kilde til Ægypten er den anden bog i Herodots historieværk fra det 5. årh. f. Kr.¹⁷ Herodot, »Historiens fa-

der«, (484-424 f. Kr.) havde faktisk selv været i Ægypten og fortæller løs om alt muligt mellem himmel og jord. Han er i sine beskrivelser ikke særlig forskellig fra den moderne turist, som måske noget ukritisk »tror« på det, som guiden binder ham på ærmet. Men gennem hele antikken var Herodot så kendt, at han blev ved med at være et referencpunkt, som eftertiden benyttede som sit udgangspunkt. Diodorus Siculus fra det 1. årh. f. Kr. byggede således videre på Herodot, men føjede også egne og ofte væsentlige observationer til.

13. Byzantinsk mosaik: *Æslet Lucius* (Wikimedia)

Apuleius fra det 2. årh. eft. Kr. er bedst kendt fra romanen *Det Gyldne Æsel*, der beskriver sin hovedperson Lucius' skæbne, efter at han ved magi var blevet forvandlet til et æsel og først bragtes tilbage i sin gamle tilstand gennem mødet med Isis og sin indvielse i Isis-mysterierne. Apuleius er derfor en meget vigtig kilde til Isis-kulten i den romerske kejsertid.¹⁸ Plutarch (46-127 eft. Kr.) skrev efter datidens standard et større værk om Isis og Osiris, og er ofte siden blevet anset for at fortælle »sandheden« om de gamle ægyptiske forestillinger om kulten for gudinden Isis; men han var umiskendeligt et barn af

sin egen tid, og hans skildring af Isis og Osiris er udtalt hellenistisk, det vil sige farvet af den græske tradition.¹⁹ Derimod adskilte Plotin (204-270 eft. Kr.) sig fra andre ved som nyplatoniker at lægge sig op ad den hermetiske tradition. Som nyplatoniker tog han sit udgangspunkt i Platons lære om en højere verden end vor egen og kombinerede denne opfattelse med hermetismens lære om vejen til den trefold store Gud, Hermes, Hermes Trismegistos.²⁰ Han havde i antikken flere ligesindede, bl.a. filosofen Jamblikus (245-325 eft. Kr.). I beskrivelsen af antikkens kilder skal man i øvrigt ikke overse andre omtaler, f.eks. de smukke »aretologier« – dydskataloger – som beskriver gudinden Isis' virke og egenskaber, og som der er fundet seks af, alle på græsk.²¹

<i>Isis aretologien fra Kyme</i>²² Jeg er Isis, alle landes herskerinde. Jeg oplærtes af Hermes. Jeg formede sammen med Hermes bogstaverne ... Jeg gav og foreskrev love for mennesker ... Jeg er Kronos ældste datter, Jeg er Osiris' søster og hustru. Jeg er den, som finder frugt til mennesker Jeg er mor til kong Horus. ... Jeg er den, som kvinder kalder gudinden. ... Jeg skilte jorden fra himlen. Jeg viste stjernerne deres bane. Jeg angav vejen for solen og månen.	<i>Isis åbenbaring for Lucius</i> Se, Lucius, jeg er kommet. Din gråd og dine bønner har bevæget mig til at skaffe dig trøst Jeg er den, som er alle tings moder, alle elementers herskerinde, verdenernes første afkom, hersker over de guddommelige magter, himlens dronning! Jeg er de himmelske guders leder, gudindernes lys. Ved min vilje stilles luftens planeter, havenes reneste vinde og helvedes tavshed til skue. Mit navn og min guddommelighed beundres i hele verden på mange måder, med mange forskellige sædvaner og under mange navne.

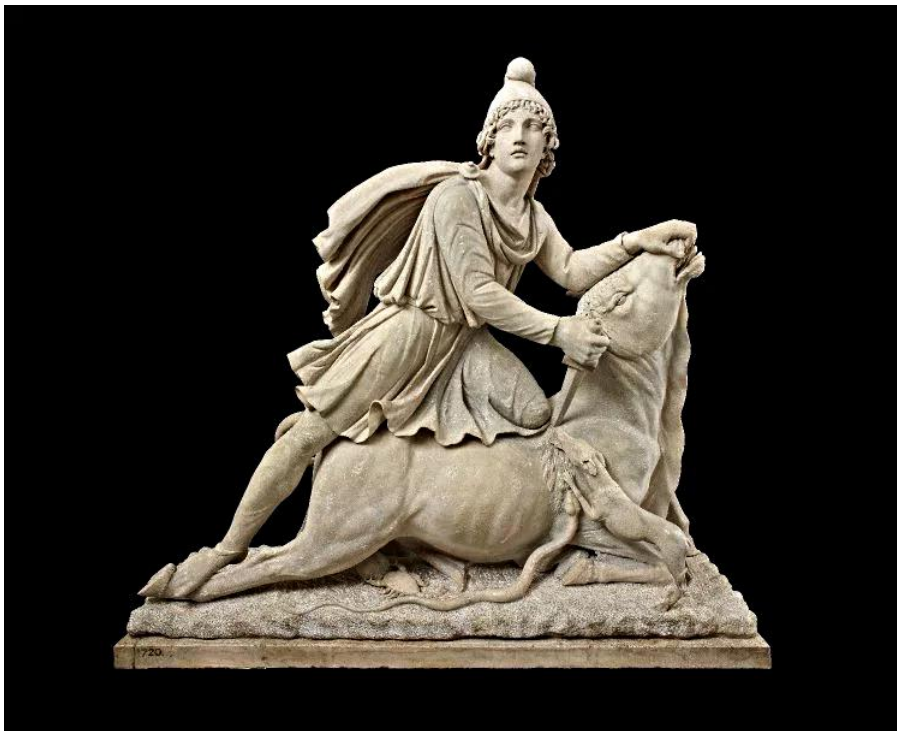
Religiøse refleksioner over det ægyptiske De græske mysterier

14. Græsk votivplakette, Den såkaldte Ninnion tavle, fundet i Eleusis.
Midten af 4. årh. f. Kr. (Nationalmuseet i Athen.
Wikimedia Common)

Isismysterierne blev omtalt ovenfor. De var en del af en særlig religionsform, der opstod i antikkens Grækenland. Det er ukendt, hvor langt mysteriereligionerne går tilbage, muligvis meget længere tilbage, end man som oftest tror. De ældste sikre tegn på deres tilste-

deværelse i det gamle Grækenland daterer sig fra tiden omkring 400 f. Kr. og er knyttet til helligdommen i Eleusis nær Athen, og er forbundne med gudinden Demeter, som grækerne som omtalt tidligere identificerede med Isis.²³

15. Mitras ofrer tyren (British Museum)

Med tiden udbredtes den mystiske dyrkelse af Isis og Dionysos, som siden Herodot ofte identificeredes med Osiris, til store dele af det gamle Grækenland. Den fik efterhånden overordentlig stor betydning; men konkurrerede med flere andre former for mysteriereligion, ikke mindst Mithrasmysterierne, der udviklede sig til seriøse konkurrenter til Isisdyrkelsen såvel som til den tidlige kristendom, som i sig selv også havde mange ting tilfælles med mysteriereligionerne og ligesom mysteriereligionerne krævede en særlig indvielse – dåben – for at give adgang til gudstjenestens mysterier.²⁴ De antikke mysteriereligioner er derfor uundværlige kilder til de beskrivelser af ægyptiske mysterier, vi

finder hos klassiske forfattere, og derigennem også til den nyere tids brug af disse kilder fra renæssancen og fremefter. Faktisk er der meget, der tyder på, at selve mysteriereligionen som fænomen opstod i den græske verden og ikke fandtes i det gamle Ægypten, hvilket igen betyder, at forestillingen om, at f.eks. frimureriets ritualer har deres oprindelse i Ægypten, er fejlagtig.

Isismysterierne

16. Isistemplet i Pompeji (Wikimedia)

Isismysterierne spiller i forbindelse med de senantikke mysteriereligioner en særlig rolle, fordi de som sagt i mange henseende kunne betragtes som en alvorlig konkurrent til den tidlige kristendom. Templer, der var viet til kulten for Isis skød op overalt i Romerriget. Det største var *Isæum Campense* nær Piazza di Minerva i midten af Rom, mens det bedst bevarede er fundet i Pompeji.²⁵

Isiskulten tiltrak tusindvis af mennesker rundt om i Romerriget, hvor Isis ofte dyrkedes i tillempede variationer af tidligere lokale guddomme som den lilleasiatiske modergudinde, Kybele.²⁶

17. Tilbedelse af Isis. Vægmaleri fra Herculaneum (1. årh. f. Kr.)
(Museo Archeologico Nazionale, Napoli. Wikimedia).

I synet i antikken på Isis som den store modergudinden kan man også se den gryende dyrkelse af jomfru Maria som »Vor Frue«, som blev helt central i den middelalderlige folkereligion, og som utallige kirker blev indviet til. Det vil næppe være forkert at mene, at den antikke og senere middelalderlige dyrkelse af jomfru Maria var kirkens svar på Isisdyrkelsen: Man overtog simpelthen gudinden og forvandlede hende til vor frue, jomfru Maria. På den måde – og man må undskylde, at det lyder lidt kynisk – skaffede man sig af med en konkurrent ved simpelthen at engagere hende i sin nye rolle som Jesu moder. Det er en af den tidlige kristendoms virkelige succeshistorier.

18. Isis – Romersk relief
2. årh. eft. Kr. (Pinterest)

19. Isis, Athanasius Kircher,
Oedipus aegyptiacus 1662

20. Kybele
(Museet i Efesus)

21. Kybele
(Napoli Museo Nazionale)

Hermetismen

Den førromtalte *Hermetiske litteratur* udgør en meget vigtig del af »arven fra antikken«. Det var den oprindelige mening om disse skrifter, som de optræder i *Corpus Hermeticum*, at de repræsenterer gammel og ufordærvet ægyptisk visdom oversat på et tidligt tidspunkt til græsk. *Corpus Hermeticum* er en samling af skrifter, som findes i en moderne dansk oversættelse af professor Søren Giversen.²⁷

For at placere hermetismen i den vestlige intellektuelle tradition må man forstå denne tradition som udtryk for en evig konkurrence mellem de to største græske filosoffer Platon og Aristoteles. Platons udgangspunkt var, at denne verden kun er et afbillede af den egentlige, guddommelige verden, som vi kun opfatter som skygger på væggen i den hule, vi er placeret i.²⁸ Den virkelige verden har vi ingen direkte adgang til. Grækerne mente desuden, at Platon ligesom Pythagoras havde opholdt sig i Ægypten og der var blevet undervist af de vise ægyptiske præster. Platons indsigt i verdens indretning stammede derfor fra ægypterne. Den ægyptiske filosofi, også kaldet »prisca theologia«, den første og derfor ægte teologi (filosofi – man skelnede ikke herimellem), havde den ægyptiske gud Thoth, som grækerne som sagt identificerede med den græske gud Hermes som sit ophav og hermetismen tog derfor navn efter Hermes. Aristoteles havde derimod ingen plads til sådanne eksotiske forestillinger, men baserede sin filosofi på direkte iagttagelser og logik.²⁹

Hermetikerne så sig som Platons elever og mente gennem deres filosofi at kunne få indsigt i universets hemmeligheder for til sidst gennem deres studier at kunne beherske naturfænomenerne. Den europæiske middelalder havde ikke plads til den slags tant og pjat, idet den katolske kirke byggede på den kristne dogmatik, hvor forholdet mellem Gud og mennesker var fastlagt, og på Aristoteles' filosofi – ikke mindst på hans logik.³⁰

22. Isaac Casaubon (*National Portrait Gallery, London*)

Opfattelsen, at disse skrifter direkte skulle lede tilbage til gammel ægyptisk visdom, fik et skud for boven, da Isaac Casaubon (1559-1614) i begyndelsen af det 17. årh. ved hjælp af filologiske analyser kunne påvise, at skrifterne stammede fra det 2. eller 3. århundrede efter Kristi fødsel. Dette placerer imidlertid hermetismen i en sammenhæng med gnosticismen, en retning inden for især kristendommen, som den officielle kirke, da den kom til magten efter Konstantins edikt i 313, bandlyste og forfulgte med bål og brand.³¹ Hvor vigtig gnosticismen var, kan bl.a. aflæses af flere såkaldt *apokryfe evangelier*, hvoraf *Thomasevangeliet* og *Filipsevangeliet* nok er de mest kendte. Den utrættelige Søren Giversen har også oversat begge disse *apokryfe evangelier* til dansk.³² Hermetismen var i sig selv ikke gnostisk og delte ikke gnosticisms forestilling om en todelt verden, en jordisk skabt af en ond gud, og en himmelsk, hvor de fromme sjæle ville mødes efter et langt livs stræben mod det højeste. Dens forankring i senantikken ses imidlertid også af fundet af Nag Hammadi teksterne fra Ægypten fra samme periode.

23. Nag Hammadi skriftrulle. Indledningen til Johannes Apokryffen

Nag Hammadi teksterne er et af det 20. århundredes vigtigste fund af tekster fra oldtiden, som man i betydning nærmest kan sammenligne med Dødehavsteksterne.³³ Blandt de bevarede papyri, der er skrevet på koptisk, som endnu i dag er de kristnes sprog i Ægypten, findes flere skrifter, der direkte må betragtes som hermetiske. Corpus Hermeticum var ukendt i den vestlige verden i middelalderen, og de gnostiske skrifter var blevet undertrykt i hvert fald i den vestlige Kristendom; men betydningen af de tanker, der findes i dem, afspejles i traditionerne fra middelalderen, og forberedte sejrsgangen for Corpus Hermeticum, da det igen blev tilgængeligt i Vesteuropa i begyndelsen af renæssancen.³⁴

Fysiske refleksioner over det ægyptiske. Pyramiderne, obeliskerne, kunsten, herunder ikke mindst mosaikkerne

Besættelsen af Ægypten begrænsede sig ikke til interessen for ægyptisk religion, men kom især til udtryk i antikkens kunst og arkitektur. Der er to grupper af vidnesbyrd. Den første gruppe kommer fra det ptolemæiske Ægypten, der mellem 300 og 31 f. Kr. byggede ivrigt videre på traditionerne fra faraonerne, den anden er repræsenteret ved overførelsen af ægyptiske arkitekturelementer til andre steder i Det Romerske Imperium.

24. Kleopatra med sønnen
Caesarion
Templet i Dendara
1. årh. f. Kr. (Wikimedia)

Det sidste skete enten som direkte import fra Ægypten, f.eks. i form af ægyptiske obelisker, der blev importeret og stillet op først og fremmest i Rom, men også i Konstantinopel, eller i form af efterligninger af ægyptiske monumenter, som kunne omfatte såvel obelisker som pyramider.³⁵ I moderne tid er manien for at oprejse ægte ægypti-

ske obelisker fortsat, så der i dag står obelisker i London, Paris, ja sågar i New York.³⁶

25. Obeliskens foran La-
terankirken i Rom – oprindeligt
fra Amun-templet i Karnak
(Wikimedia)

26. Cestiuspyramiden i Rom 13 f.
Kr.

Et tredje vidnesbyrd om indflydelsen fra Ægypten finder man i billedkunsten, ikke mindst i de såkaldte »Nil-mosaikker«, som i sig selv er vigtige og overraskende vidnesbyrd om, hvad romerne fandt interessant ved Ægypten, overraskende ikke mindst fordi der i det bevarede materiale ikke er billeder af pyramiderne, men derimod af eksotiske dyr i Nilen.³⁷

27. Nilmosaikken fra Palestrina (Wikimedia)

Genopdagelsen af Ægypten i Europa i renæssancen.

Erindringen om Ægypten gik stort set tabt i den europæiske middelalder. Referencerne til Ægypten fra middelalderen stammer for det meste fra Bibelen. Holdningen var, at »Ægypten« nok var stedet, hvor de bibelske begivenheder udfoldede sig, men iscenesættelsen var lokal, om man så må sige. Der skulle særlige impulser til for at bringe Ægypten tilbage i fokus. Man kan aflæse holdningen til Ægypten i kunsten, der jo for middelalderens og den tidlige renæssances vedkommende helt var domineret af religiøse, det vil normalt sige bibelske motiver, og hvor temaer som »flugten til Ægypten«, Moses i Ægypten og israelitternes udfrielse af Ægypten er rigeligt repræsenterede.

28. *Flugten til Ægypten* – Giotto (1276-1337)
(Scrovegni Chapel, Padua, Wikimedia)

Der var ingen forsøg på at sætte de bibelske begivenheder ind i nogen form for »autentisk« landskab. Når italienske malere f.eks. fremstillede »flugten til Ægypten«, foregik det gennem et landskab, der som oftest var kunstnerens eget italienske.³⁸

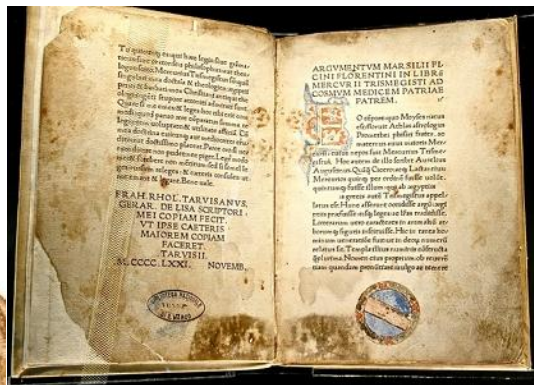
Ficino og Corpus Hermeticum.

Stødet til en ny interesse for Ægypten kom med »fundet« af Corpus Hermeticum, som oprindeligt betragtedes som en græciseret udgave af gammelægyptisk visdom. Skriftet blev i 1471 publiceret i en latinsk

oversættelse af Marsilio Ficino (1433-1499), der havde fået det græske manuskript betroet på foranledning af Cosimo di Medici, hvis agenter havde reddet det ud af det hensmuldrende Byzantinske Rige.³⁹ Derefter bredte kendskabet til skriftet og derved til den »gamle« ægyptiske visdom sig næsten som en steppebrand ud over hele Europa. Cosimo havde været så interesseret i oversættelsen af skriftet, at han ligefrem beordrede Ficino til at stille sin igangværende oversættelse af Platons samlede værker til latin i bero.

29. Marsilio Ficino

Corpus Hermeticum (1471)

Corpus Hermeticums popularitet illustreres af en marmormosaik, der i 1488 indgik som et hovedelement i udsmykningen af gulvet i domkirken i Siena kun få år efter fremkomsten af Ficinos oversættelse. På mosaikken overleverer Hermes Trismegistos, der her kaldes Mercurius Trismegistus, de ægyptiske love til Moses.

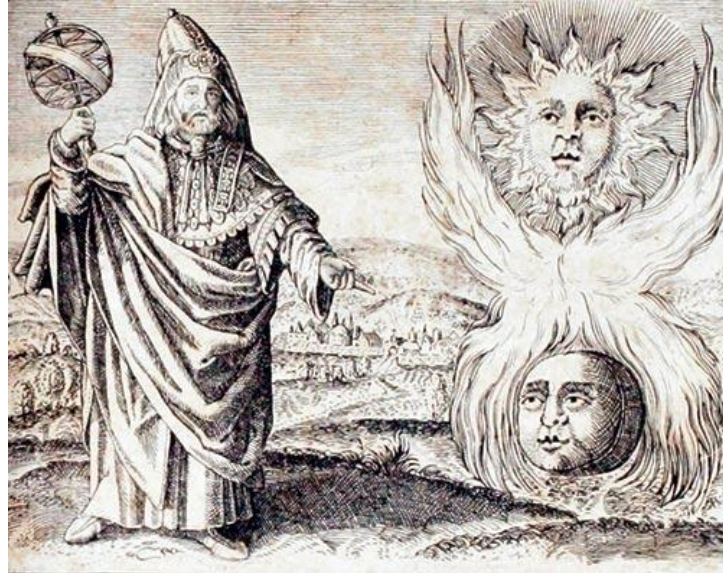

30. *Hermes Trismegistos (Mercurius Trismegistus),
Domkirken i Siena 1488 (Wikimedia)*

Det ændrede ikke på meget, at Casaubon som sagt på grundlag af sproglige studier kunne påvise, at det græske, der var anvendt i *Corpus Hermeticum*, var en form for koine-græsk, en sen form af oldtidens græske sprog, sandsynligvis fra det 2. årh. eft. Kr. Skriftet fik en umådelig betydning for en lang række renæssancelærde og derigennem også for frimureriet i dets opkomst med læren om den trefold store Hermes, hvilket er den korrekte oversættelse af Hermes Trismegistos. I virkeligheden kan man, når man diskuterer oprindelsen til frimureriet, med betydelig ret hævde, at den grundlæggende lære heri stammer fra hermetismen.

31. *Hermes Trismegistos*
Michael Maier, Atalanta Fugiens 1617

I denne sammenhæng kommer også Rosenkreuzerne ind i billedet (uanset, om de udgjorde en særlig »loge«, eller kun eksisterede i fantasien, eller måske snarere optrådte som en uofficiel kreds af mennesker, der delte samme anskuelser), ligesom Giordano Bruno og i det hele taget det, som Frances Yates beskriver som den okkulte filosofi på dronning Elizabeths tid eller kort og godt renæssancens filosofi.⁴⁰ Det er nemlig på baggrund af den esoteriske filosofi i det 16. og 17. århundrede snarere end i de mere eller mindre fantasifulde fortællinger om omvandrende katedralbyggere i middelalderen, at man skal søge frimureriets oprindelse. Når man ikke hører så meget om den hermetiske side af frimureriets historie, skyldes det, at man har koncentreret sig i alt for høj grad om den mulige fysiske oprindelse til logerne, men ikke har haft øje for den langt vigtigere side: Hvad tænkte datidens mennesker på? Hvordan bevægede de sig intellektuelt frem mod de erkendelser, der er baggrunden for frimureriets »religion«?

Ægyptens visdom og hermetismen

32. *Pico di Mirandola (Uffizi)*

Som sagt betegnede oversættelsen af Corpus Hermeticum startskuddet til renæssancens filosofi og teologi, hvor det fik afgørende betydning, at Ficinos elev Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) forbandt hermetismen med kabbalaen i kristne fortolkninger heraf og i det hele taget med den kristne humanisme.⁴¹ Det er et spørgsmål – måske det centrale – i den forbindelse, i hvilket omfang hermetismens menneskesyn har virket ind på filosoffer som Francis Bacon, nemlig på udviklingen af forestillingen om individet, som blev et kendetegn for filosofien frem mod den moderne tid.⁴² Helt sikkert er det, at engelske filosoffer som John Dee (1527 – 1608/1609) og Robert Fludd (1574-1637), der virkede på dronning Elisabeths tid, var stærkt påvirkede heraf.⁴³ Da man regnede hermetismen for ægyptisk visdom, kom Ægypten direkte ind i den centrale del af den europæiske bevidsthed, ikke blot som et populært emne for eksotica, men også som selve omdrejningspunktet for fremstillingen af menneskets egentlige ophav. Det var også i samme periode, at den fysiske kontakt til Ægypten så

småt blev genoplivet af rejsende til Ægypten. Man kan simpelthen spørge, om ikke hermetismen dannede det måske væsentligste idégrundlag i frimureriet i den tid, hvori det fandt en mere varig form, i årene efter 1717?

Hvad sker der nemlig, hvis man anskuer frimureriet som en praktiseret hermetisme, udstillet måske mest konkret i såkaldte »ægyptiske« ritualer, som stadig nyder stor anseelse især i dele af det franske frimureri – især i de dele heraf, som ikke anerkendes af storlogen i London og dens affilierede nationale loger?⁴⁴

Alkemien (alkymien). Den ægyptiske videnskab

33. Alkemi –Pieter Breughel d. yngre 1558 (efter et kobberstik af Pieter Breughel den ældre) (Wikimedia)

De hermetiske skrifter rummede også materiale vedrørende alkemien, eller alkymien, som det oftest staves på dansk (man har sandsynligvis sammenblandet det græske ord *χημεία* [kēmeia, udtalt i det 2. årh. eft.

Kr. som »kimia«⁴⁵], der betyder »metallegering«, og det oldægyptiske navn på landet, *keme(t)*.⁴⁶ Ordet fortolkedes som »den ægyptiske (videnskab)« og blev overleveret via arabisk (»al-« er den bestemte artikel på arabisk), men handler i sin europæiske sammenhæng om meget mere end mennesker, der forsøger at udvinde guld.

Den oprindelige respekt for alkemien baserede sig nok netop på denne afledning, der satte alkemien i forbindelse med den ægyptiske visdom, hvilket var den basale overbevisning bag selve hermetismen. Ingemanns »Han som sidder ved smeltediglen« kunne derfor kaldes en alkemi-salme, fordi den handler om en vigtig side af alkemien: Lutringen af den menneskelige natur. På den måde kommer alkemien til at få en central betydning i »lutringen« af det europæiske menneske.

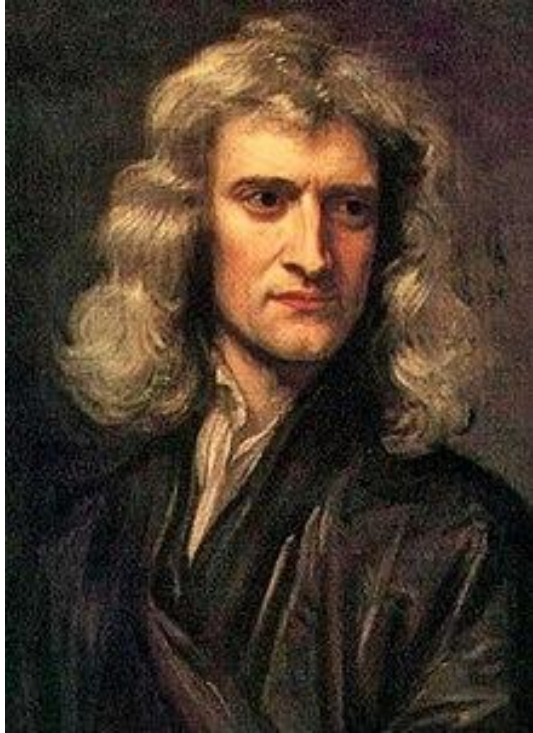

34. Giordano Bruno. Statue af Ettore Ferrari, opstillet på Campo dei Fiori i Rom i 1889 under protest fra de religiøse autoriteter. Statuen er opstillet på stedet, hvor Bruno blev brændt på bålet.

At alkemisterne samtidig var eksperimenterende »videnskabsmænd« har givetvis også haft stor betydning for fremkomsten af den eksperimentale videnskab, hvorved alkemisterne i sig forenede både de praktiske og de spekulative videnskaber, men også gav mulighed

for, at de eksperimenterende videnskaber kunne udvikle sig selvstændigt. Man kan derfor spekulere på, om det i virkeligheden ikke er denne sondring mellem det praktiske og det spekulative, der ligger til grund for forestillingen om forskellen mellem det praktiske og det spekulative frimureri. På den måde betyder betegnelsen »frimurer« måske i virkeligheden »alkemist« eller dækker over mennesker, der var optaget af alkemien. Det betyder, at alkemisten var en hermetiker og sågar magiker i overensstemmelse med renæssancens okkulte »filosofi«. Det vil sige: Kan det udelukkes, at begrebet »frimurer« benyttes som et dæknavn, og at legenden om frimureriets udspring blandt de såkaldt »frie« middelalderhåndværkere simpelthen har haft til formål at tilsløre frimureriets egentlige oprindelse, fordi det var forbundet med en betydelig personlig risiko at praktisere alkemien?⁴⁷ Specielt gjaldt det på modreformationens tid, ca. 1550 til 1650, hvor beskyldninger for, at man praktiserede troldomskunst og havde hedske tanker, let kunne bringe en på bålet, som det skete for Giordano Bruno (1548-1600), der brændtes på bålet i Rom i februar 1600.

*35. Isaac Newton 1689
af Godfrey Kneller
(Institute for
Mathematical
Sciences, University of
Cambridge)*

Det er nok ikke helt tilfældigt, at den store videnskabsmand Isaac Newton, både drev alkemistiske eksperimenter og var forfatter til et utal af skrifter om Bibelen.⁴⁸ Newton var en skarp kritiker af den officielle kristendoms trinitetslære, læren om den tredelte Gud i faderen, sønnen og helligånden, og var i det hele taget den centrale figur i denne udvikling, og hans bånd til Rosenkreuzerne samt hans forhold til frimureriet er spændende, men ikke fuldt ud besvarede spørgsmål. Frimureren, den store digter og kunstner William Blake (1757-1827), var dog ikke i tvivl:

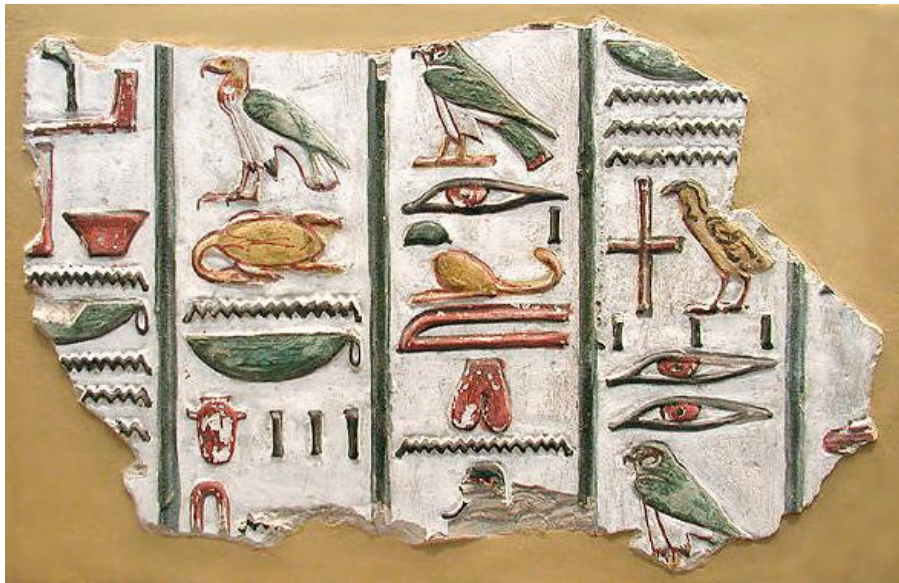
36. William Blake, *Newton 1795-1805* (Collection Tate Britain)

Flere har som Margaret C. Jacob, en nulevende amerikansk historiker med speciale i oplysningstiden, og Alain Bauer, tidligere stormester for *Le Grand Orient*, den af os ikke anerkendte franske storloge, simpelthen givet udtryk for, at Newton og det de kalder »Newtonianerne«, det vil sige kredsen omkring ham af kolleger og elever, kan være de hovedansvarlige for det spekulative frimureris fremkomst.⁴⁹

Fuldt afklaret er på den anden side rosenkreuzernes forbindelse til frimureriet så sandelig heller ikke – nærmest tværtimod. På den måde kommer drøftelsen af ægyptomanien og frimureriet til at hæfte sig direkte på spørgsmålet om frimureriets oprindelse. Og nøglebegreberne er *hermetik*, *kristen kabbala* og *alkemi*, i essensen det, der bundet sammen med den kristne humanisme var grundliggende for væsentlige sider af europæisk tænkning fra Ficino til Newton og hans kreds. Det er fascinerende at tænke på, at det var i denne kombination, at de moderne europæiske naturvidenskaber opstod. Da frimureriet

kom til verden, repræsenterede det ikke en nostalgisk længsel efter fortidens mysterier, men det stod for noget af det sidste nye og mest avancerede inden for den europæiske kultur- og videnskabshistorie.⁵⁰

Hieroglyfferne

37. Fra søjlehallen i templet i Karnak (British Museum – Wikimedia)

I forbindelse med Ægypten er intet for os mere nærliggende at tænke på end hieroglyfferne (det skulle da lige være pyramiderne). Tolkningen af hieroglyfferne kom til at stå helt centralt i tiden. Man havde ikke et begreb om, hvordan de skulle læses, men byggede på mere eller mindre fantasifulde antikke beskrivelser – ikke mindst Horapollus udlægninger fra det 5. århundrede eft. Kr. af hieroglyfferne som symbolskrift.⁵¹ Da man mente, at hermetismen havde bragt de lærde indsigt i den ægyptiske visdom, måtte hieroglyfferne derfor antages at repræsentere den samme visdom. Giordano Brunos beskrivelse af dem dækker, hvad man så i dem: »Hellige bogstaver, som benyttedes af ægypterne, kaldtes hieroglyffer ... som var billeder ... der var hentet

hos genstande i naturen, eller dele af dem. Ved at benytte en sådan skrift og sådanne stemmer kunne ægypterne med forbavsende dygtighed gengive gudernes sprog.»⁵²

2. The temple frieze from the church San Lorenzo fuori le Mura reproduced as hieroglyphs.

38. Tempelfrisen fra San Lorenzo i Rom (efter Karl Ghielow)⁵³

Jeg skal ikke gå i detaljer med hensyn til opfattelsen af hieroglyfferne ved denne lejlighed. Jeg vil ikke gentage, men derimod forudsætte Erik Iversens fremragende beskrivelse af omgangen med hieroglyfferne frem til Champollions tydning af dem, men i den forbindelse nævne sammenhængen mellem forståelsen af hieroglyfferne og datidens filosofi.⁵⁴ Fortolkningen af hieroglyfferne som symbolskrift fortsatte i øvrigt ufortøvet helt frem til Champollions tydning, og i en hvis henseende også efter den og er indgået som en bestanddel af den nyere eksoteriske ægyptomani.

Mennesker har til alle tider været besat af tanken om at søge tilbage til det oprindelige. Det er den antikke myte om verdensaldrene (den findes hos Hesiod og Ovid),⁵⁵ der skinner igennem og repræsenterer en iboende længsel efter fortiden: Fortiden var lys og gylden og repræsenteredes af guld. Nutiden er derimod ond og brutal og repræsenteres af jernet. Fremtiden bliver forhåbentlig igen gylden, hvis vi

blot kan finde tilbage til rødderne. Ægypten repræsenterer siden antikken det »ældste« af alt, og derfor måtte de gamle ægyptere stå nærmere den oprindelige visdom. Som det skal vise sig senere, glemtes denne »indsigt« ikke med gennembruddet i læsningen af hieroglyfferne, fordi den netop ikke beror på videnskabelig erkendelse, men på nogle arketypiske strukturer inden i os selv. På tærsklen til den moderne tid kogte og sydede det i alle afkroge af det intellektuelle liv, fordi man nok stadig var aldeles forankret i fortiden, men også i horisonten fornemmede den nye tid med dens nye erkendelser. Hieroglyfferne blev derfor symbolet på den ægyptiske visdom, som var indlagt i hieroglyffernes symboler, eller man kunne sige, var betroet til disse smukke, men mystiske tegn, der således selv blev symbolske udtryk for verdens inderste hemmeligheder.

Den fysiske verden: Ægypten i arkitekturen og billedkunsten.

Den voksende interesse for Ægypten i løbet af renæssancen spores mest konkret i arkitekturen, herunder havekunsten, men i det hele taget i de mange ægyptiske elementer, som optræder overalt, begyndende i Italien i det 15. århundrede. Men man vil også kunne følge udviklingen af det ægyptiske i malerkunsten, i dens frigørelse fra middelalderens rammer.

Det vil ikke mindst af det sidstnævnte materiale fremgå, at der endnu ingen interesse var for det historiske Ægypten på trods af, at de første europæere siden korstogene begyndte at besøge Ægypten i løbet af det 16. århundrede.⁵⁶

39. Villa Lante (Viterbo) ca. 1525 (Wikimedia)⁵⁷

40. Villa d'Este (Tivoli ved Rom) ca. 1560 (Wikimedia)⁵⁸

41. Botticelli: *Moses ungdom* (1481-82) (Sixtinske Kapel. Wikimedia)⁵⁹

Oplysningstidens benyttelse af det ægyptiske

Lad os vende os mod oplysningstiden, som er særlig interessant i en frimurersammenhæng, fordi hovedspørgsmålet i denne sammenhæng må være: I hvilket omfang og på hvilken måde blev frimureriet påvirket af den gryende ægyptomani? Eller er det lige omvendt, at frimureriet allerede i dets forstadier optog ægypteriet i sig som symboler på den ægyptiske visdoms »sandheder«, eller endda at det i sin oprindelse simpelthen var en del af ægypteriet. Det afhænger af, hvad man anser for at være forudsætningerne for ægypteriets udbredelse i renæssancen.⁶⁰

Det ændrede syn på mennesket som individ og videnskaberens beskaffenhed skal ses i lyset af Francis Bacons (1561-1626), John Lockes (1632-1704) og David Humes (1711-1776) tanker

Individualismen blev omtalt ovenfor. Individualismen vil sige erkendelsen af, at mennesker er individer med hver deres specielle egenskaber og gaver. Denne erkendelse hører senrenæssancen og oplysningstiden til. De her nævnte filosoffer udgør nok de – i en angelsaksisk verden – mest prægnante tænkere inden for denne udvikling; men man må ikke glemme franskskrivende filosoffer som især René Descartes (1596-1650) og Baruch Spinoza (1632-1677) og den mekaniske forståelse af universet, som disse tænkere repræsenterede. Faktisk kan man i modsætningerne mellem Descartes' og Spinozas forståelse af de universelle sammenhænge og deres *panteisme* og Newtons teocentriske univers se oprindelsen til de vigtigste brudlinjer inden for frimureriet i løbet af det 18. århundrede, således som det kom til udtryk i bruddet mellem den engelske og den franske storloge. Men opgaven for dette afsnit er at relatere ægyptomanien til denne »opdagelse« af det europæiske individ.

Ægypten i oplysningstiden ses gennem antikkens briller

Oplysningstiden er prækritisk. Det vil sige, at man ved indledningen til oplysningstiden ingen idé havde om det kritiske studie af historiske sammenhænge. Sammen med spredningen af lærdom til en langt større kreds af »literati«, det vil sige mennesker, der kunne læse og skrive, fandtes der derfor også en spredning af mere eller mindre esoteriske forestillinger ikke mindst om Ægypten. Selv om der i løbet af det 18. århundrede klart er en bevægelse i gang mod et bedre kontrolleret studie af fortiden, eksemplificeret i f.eks. Edward Gibbon's *The Decline and Fall of the Roman Empire*,⁶¹ så varede det endnu en generation, før vi skulle nå frem til den kildekritiske udforskning af forti-

den, der blev standard videnskabelig procedure i løbet af den første halvdel af det 19. århundrede. Manglen på kildekritisk forståelse er den væsentligste årsag til de i vore moderne øjne ret så vidtløftige ideer om det gamle Ægypten og de ægyptiske traditioners videre liv gennem antikken og middelalderen. Der var simpelthen ingen kontrol med påstandene og ingen idé om, at der var noget at kontrollere.

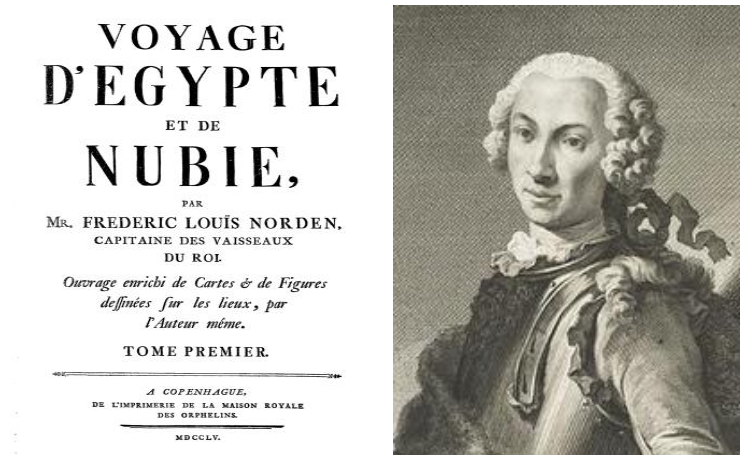

42. Edward Gibbon
portrætteret af Joshua Reynolds
(Wikimedia)

Ægypten i kunsten, i arkitekturen og havekunsten samt ikke mindst musikken.

Dette afsnit forudsætter det tilsvarende afsnit vedrørende renæssancekulturens fysiske imitationer af det ægyptiske, og betegner egentlig kun i et mindre omfang et fremskridt, det vil sige en udvikling af motiverne i forhold til tidligere.⁶² Dog er det i denne periode, at de første videnskabeligt eller kvasividenskabeligt baserede ekspeditioner kommer til Ægypten i form af Frederik Ludvig Nordens (1708-1742) rejse op ad Nilen i 1737-1738 på samme tid som Richard Pocockes (1704-1765) tilsvarende rejse til Ægypten mellem 1737-1741,⁶³ og i form af

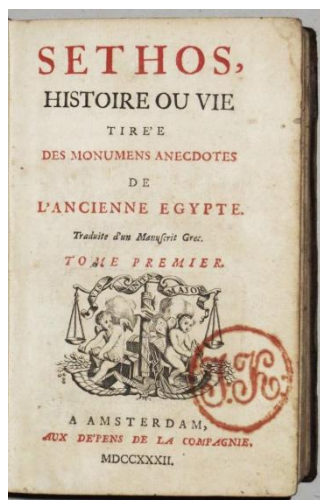
den første egentlige videnskabelige ekspedition til Mellemøsten i skikkelse af *Den Store Danske Arabienekspedition*, der varede fra 1761-67.⁶⁴

43. Frederik Ludvig Norden

Rejserne og den øgede interesse for alt, hvad der var ægyptisk blev budbringere om en ny tid og den direkte kendskab til det ægyptiske, der hørte det næste århundrede til. Det nye er imidlertid frimureriets mere og mere åbenlyse anvendelse af ægyptiske motiver efterhånden, som det 18. århundrede skred fremad. Et, hvis ikke simpelthen det mest markante eksempel herpå er udviklingen af en særlig litteraturgenre i forlængelsen af Jean Terrassons (1670-1750) *Sethos*-roman fra 1730'erne, i form af fortællinger om den underjordiske rejse.⁶⁵

Fra Terrasson og helt frem til Jules Verne, ja, længere endda, kom forestillingerne om rejser i underverdenen til at spille en stor rolle i menneskers bevidsthed og førte til fremkomsten af en hel litteraturgenre om disse rejser i mørke egne.⁶⁶

44. Sethos. Bind 1, førsteudgaven 1732

I slutningen af oplysningstiden trænger det ægyptiske sig mere og mere på, ikke mindst inden for musikken, hvor foreningen af ægyptomanien, hermetismen, rejselitteraturen, arkitekturen, ja, i det hele taget det ægyptisk-inspirerede univers finder sin fornemste udgave i frimurerne Wolfgang Amadeus Mozarts (1756-1791) og Emmanuel Schikaneders (1751-1812) *Tryllefløjten* fra 1791. Læg i øvrigt mærke til, hvor betydningsfuld den underjordiske rejse er i den anden akt af *Tryllefløjten*.⁶⁷

45. Ludvig Holberg og Niels Klim

Rejsen blev nok om noget symbolet på den frimureriske renselsesproces; men denne opfattelse af rejsen var ikke reserveret frimurere – man kan bare tænke på Ludvig Holbergs *Niels Klim* fra 1741.⁶⁸ Holberg var ikke frimurer. Men man kan sige, at rejsemotivet vandt særlig betydning i oplysningstiden, fordi det også for alvor var det århundrede, hvor man opdagede betydningen af »dannelsesrejsen«, et forehavende som tidligere især havde været forbeholdt den akademiske ungdom og håndværkerne.

Derfor blev det 18. århundrede også tidsalderen, hvor mere eller mindre okkulte rejseromaner blev ganske dominerende, og jo dybere ned, de rejsende kunne trænge i jordens indre, jo visere blev de på verdens indretninger ikke mindst gennem mødet med kulturer, der så at sige repræsenterede det modsatte af vor egen. En del »rejser« blev genskabt fysisk inden for rammerne af frimureriet, men kan i vore dage synes ret så naive – for at sige det, som det er. Men det er ikke let at konkurrere med den moderne verdens masseturisme, hvor man på få timer flyver fra den ene ende af verden til den anden med de utroligt varierede kulturelle indtryk, dette fører med sig. Den erfaring kendte oplysningstidens mennesker ikke. Derfor havde rejseriet en ganske anden og mere prægnant status. Man rejser fra en tilstand til en anden. Rejsen tager tid og er i sig selv ikke noget bemærkelsesværdigt. Det er de steder, hvor man gør ophold under rejsen, der er betydningsbærende. Det er i overensstemmelse med den præmoderne opfattelse af tiden, hvor den betragtedes som episodisk og ikke som kontinuerlig, således som det sker i nutiden.

Oplysningstidens religionsforståelse og hermetismen

Når man diskuterer oplysningstidens religionsforståelse, kommer man i høj grad til at beskæftige sig med det, som ægyptologen Jan Assmann (født 1937) omtaler som en »religio duplex«.⁶⁹

46. Jan Assmann

Hermed mener Assmann den intellektuelle og elitære religion hos lærde og oplyste mennesker, som egentlig ikke erstatter den almindelige religion, som kirken står for, men reelt samler sine tilhængere i en form for broderskab, i en hemmelig organisation, der ligger som et lag henover den almindelige religiøse aktivitet, og som man kun når gennem studier og indvielser: »Vi har også en religion!« Hermetismen får i den sammenhæng en overordentlig stor betydning, fordi den egentlig ikke forsøger at tilsidesætte den gængse religion, men snarere blot bygger oven på den. Hvis nogle skulle få den tanke, at der på denne måde findes et overordentlig stort slægtskab med frimureriets »religionsopfattelse«, er det nok med god grund. Spørgsmålet er, som det blev foreslået ovenfor, om frimureriets lære om mennesket egentlig ikke i bund og grund bygger på hermetismen, selv om det i det daglige arbejde ikke siges lige ud.

Den ægyptiske rite. Cagliostro og les rites maçonniques égyptiens

Kulminationen på ægyptomanien i den præmoderne tid er opkomsten af den ægyptiske rite i slutningen af oplysningstiden. På en måde opsummeredes ægyptomanien i fremkomsten af loger i denne periode,

der hævdede, at deres riter og deres indhold stammede direkte fra gamle ægyptiske kilder, der mageløst var blevet bevaret til nutiden.

47. *Crata Repoa*. 1st. udgave.

Et klassisk eksempel herpå er Köppens skrift *Crata Repoa*, der var det ideologiske grundlag for den af ham selv stiftede *Loge der afrikanischen Bauherren*, en logeretning, der helt skulle leve op til forestillingen om at videreføre de gamle ægypteres ritualer og visdom.⁷⁰ Carl Friedrich (»von«) Köppen (1734-1798) kan selv have været seriøs nok, idet han så at sige ikke vidste bedre og havde samme naive forhold til sine kilder som de fleste andre i sin samtid; men det siger sig selv, at således som vi mennesker er indrettet, ville der også komme andre til, der udnyttede forventningerne til mystiske ritualer, om hvilke man hævdede, at de stammede fra de gamle ægyptere, til at gøre sig selv interessante i det bedre selskab.

Det klassiske eksempel på en sådan humbugmager (og her skal man passe på sine ord, for ikke alle anser vedkommende for en humbugmager) var den falske greve Alessandro Cagliostro (hans rigtige

navn var Giuseppe Balsamo, 1743-1795), som på mange måder markerede afslutningen på oplysningstiden. Efter en omtumlet tilværelse, hvorunder han udbredte sit frimureri, fik den katolske kirke omsidder fat i ham, og han døde i et paveligt fængsel i Rom.⁷¹

*48. Alessandro Cagliostro
1785 (Wikimedia)*

Øjensynligt – men emnet fortjener en nærmere undersøgelse – lever Cagliostros ægyptiske frimureri videre i den franske rite af Memphis og Misraïm, som også findes i Belgien og USA, og som måske er forklaringen på de fantastiske »ægyptiske« haller der stadig findes i frimurerloger i disse lande.⁷² Den italienske frihedshelt Giuseppe Garibaldi (1807-1882) var i øvrigt stærkt involveret i frimureriet og stormester for loger både i Italien og Amerika, og var aktiv i formeringen af Riten af Memphis-Mishraïm i 1881 gennem foreningen af henholdsvis riten af Memphis og riten af Misraïm. Den opfattes ofte som esoterisk og næppe rigtig i overensstemmelse med ordenslæren – for at sige det venligt.⁷³

49. Temple Amon-Râ, Bruxelles (© Société civile »Le Cercle des Amis Philanthropes«)

Det 19. årh. og det moderne gennembrud

Man kan sige, at der var en tid inden Kant og en tid efter Kant. Immanuel Kant levede mellem 1724 og 1804 og voksede således op i oplysningstiden; men hans erkendelsesteoretiske skrifter førte langt videre og kan forstås som måske den vigtigste forudsætning for den nye måde at tænke på, som blev dominerende i løbet af det 19. århundrede.

Kildekritikken. En helt nødvendig forudsætning for eftertidens syn på fortiden skabtes i begyndelsen af det 19. århundrede med den videnskabelige indførelse af den kildekritiske metode – i nogle sammenhænge simpelthen kaldt den historisk-kritiske metode. Ideen var, at det, der er leveret ned til os og studeres af os, har været igennem en række »hænder«, som har føjet til og i nogle tilfælde trukket fra de informationer, der stammer fra det pågældende historiske monument –

hvad enten det er et skriftligt dokument eller et fysisk materielt monument. Derfor kan et historisk dokument om fortidige begivenheder og mennesker indeholde såvel dele af det oprindelige dokument som utallige senere ændringer, der kan skyldes ændrede vurderinger, skødesløshed, udeladelser og tilføjelser. Det kildekritiske studie inden for historieforskningen handler derfor om at »lutre« en skreven tekst fra de sekundære elementer for derefter at komme tilbage til den oprindelige tekst, der kaldes primærkilden. Det første emne, hvor denne moderne kildekritik officielt fandt anvendelse, var Romerriget med de mange antikke kilder dertil, som tidligere lærde nærmest bare havde parafraseret uden kritiske bemærkninger.

Dette ændrede sig i første halvdel af det 19. århundrede, hvor en række for det meste tyske universitetslærde, med Barthold Niebuhr (1776-1831), søn af Carsten Niebuhr, denne eneste overlevende fra den danske Arabienekspedition, i spidsen skabte det, der kaldes den moderne historiske kritik eller i det hele taget det billede af historien, som stadig er gældende.⁷⁴

Kildekritikken betød imidlertid for ægyptomanien, som den udfoldede sig fuldstændig vildtvoksende i slutningen af det 18. århundrede, at man begyndte at stille kritiske spørgsmål til dens historiske indhold.

Det indbefattede i første omgang de fysiske monumenter, som man fik et udstrakt førstehånds-kendskab til igennem den videnskabelige del af Napoleons felttog til Ægypten i 1798-1799, hvis videnskabelige resultater mellem 1809 og 1829 publiceredes i den storslåede serie *Description de l'Égypte*.⁷⁵

50. *Description d'Égypte* - frontispice

Tydningen af hieroglyfferne.

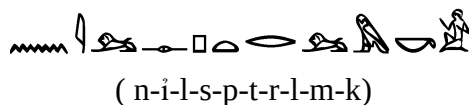
51. Jean-François Champollion 1831

Den vigtigste del manglede endnu, muligheden af at kunne læse de ægyptiske tekster, som findes indhugget overalt på de ægyptiske monumenter. Men tydningen af hieroglyfferne kom snart til, da Jean-François Champollion (1790-1832) i 1822-1823 kunne publicere resultaterne af sit arbejde med at tyde hieroglyfferne.⁷⁶ I løbet af det 19. århundrede perfektioneredes kendskabet til gammelægyptisk og de forskellige andre skriftsystemer, hieratisk og demotisk, der anvendtes i faraonernes Ægypten, i en sådan grad, at Ægypten nu skiftede status fra at være et mytisk »never-never« land til at blive et objekt for historisk forskning – det var i hvert fald, hvad man troede.

Det stod klart siden Champollions tydning af hieroglyfferne, at skriftsystemet ikke bestod af mystiske tegn for de indviede, der nærmest i en rebusform fortalte om fortidens vise mænd og deres dyder. Basalt set er hieroglyfskriften en bogstavskrift, eller rettere en konsonantskrift, idet man på ægyptisk ligesom på de semitiske sprog som hebraisk og arabisk principielt ikke angav vokalerne. En ugle, , er derfor ikke et tegn, der angiver en specielt viden – forstået som et symbol på lærdom, der stadig anvendes i nutiden på grund af forbindelsen til Minerva (Athene) og derigennem til universiteterne – men en ugle betyder som hieroglyftegn simpelthen *-m-*. Det vil sige, at en tekst med hieroglyffer består af ord, der er skrevet med bogstavtegn;

men der er et aber dabej: Ægypterne føjede symboler til for at klar-
gøre, hvad de med hieroglyffer skrevne ord handler om. Man kunne
f.eks. skrive en mands navn med bogstavtegn, men satte et tegn af en
mand – siddende eller stående – bagved for at angive, at det forudgå-
ende ord handlede om en mandsperson. For at nævne et eksempel, så
staves undertegnede navn således med hieroglyffer:

Den siddende mand angiver, at der er tale om et hankønsvæsen!
Man kunne også have benyttet tegnet for at angive, at det er en æl-
dre mand, men endnu ikke en olding, som ville se sådan ud . Selve
den elementære del af bogstavskriften indbefatter mindre end tredive
tegn; men den samlede beholdning af hieroglyffer løber op i mere end
750 tegn, for ud over tegn med kun én lydværdi findes der også en
række tegn, der repræsenterer to eller tre konsonanter, samt den lange
række af tegn, der angiver, hvad der er tale om.

SIGN	TRANS- LITERATION	OBJECT DEPICTED	APPROXIMATE SOUND-VALUE	REMARKS
	<i>ʾ</i>	Egyptian vulture	{the glottal stop heard at the commencement of German words beginning with a vowel, ex. <i>der Adler</i> .	{corresponds to Hebrew א 'aleph and to Arabic ا 'atīf hamsatum.
	<i>ḏ</i>	flowering reed	{usually consonantal <i>y</i> ; at the beginning of words sometimes identical with <i>ʾ</i> .	{corresponds to Hebrew י yōd, Arabic ي ya.
	<i>y</i>	{(1) two reed-flowers {(2) oblique strokes	<i>y</i>	{used under specific conditions in the last syllable of words, see § 20.
	<i>ʿ</i>	forearm	a guttural sound unknown to English	{corresponds to Hebrew ע 'ayin, Arabic ع 'ain.
	<i>w</i>	quail chick	<i>w</i>	
	<i>b</i>	foot	<i>b</i>	
	<i>p</i>	stool	<i>p</i>	
	<i>f</i>	horned viper	<i>f</i>	
	<i>m</i>	owl	<i>m</i>	
	<i>n</i>	water	<i>n</i>	{corresponds to Hebrew נ nūn, but also to Hebrew נ lamedh.
	<i>r</i>	mouth	<i>r</i>	{corresponds to Hebrew ר rēsh, more rarely to Hebrew ל lamedh.
	<i>h</i>	reed shelter in fields	<i>h</i> as in English	{corresponds to Hebrew ח ḥē, Arabic ح ḥā.
	<i>ḥ</i>	wick of twisted flax	emphatic <i>h</i>	corresponds to Arabic ح ḥā.
	<i>ḥ</i>	placenta (?)	like <i>ch</i> in Scotch <i>loch</i>	corresponds to Arabic ح ḥā.
	<i>ḥ</i>	animal's belly with teats	perhaps like <i>ch</i> in German <i>ich</i>	{interchanging early with 𐀀, later with 𐀁, in certain words.
	<i>s</i>	{(1) bolt {(2) folded cloth	<i>s</i>	{originally two separate sounds: (1) <i>s</i> , {much like our <i>s</i> ; (2) <i>š</i> , unvoiced <i>s</i> .
	<i>š</i>	pool	<i>š</i>	early hardly different from 𐀀.
	<i>k</i>	hill-slope	backward <i>k</i> ; rather like our <i>q</i> in <i>queen</i>	{corresponds to Hebrew ק qōph, Arabic ق qāf.
	<i>k</i>	basket with handle	<i>k</i>	{corresponds to Hebrew כ kaph, Arabic ك kāf. Written 𐀀 in hieratic.
	<i>g</i>	stand for jar	hard <i>g</i>	
	<i>t</i>	loaf	<i>t</i>	
	<i>t</i>	tethering rope	originally <i>tsh</i> (<i>š</i> or <i>tf</i>)	{during Middle Kingdom persists in some words, in others is replaced by 𐀀.
	<i>d</i>	hand	<i>d</i>	
	<i>d</i>	snake	originally <i>dj</i> and also a dull emphatic <i>s</i> (Hebrew <i>z</i>)	{during Middle Kingdom persists in some words, in others is replaced by 𐀀.

52. Det ægyptiske »alfabet«⁷⁷

Ægyptomanien gennem det 19. og 20. årh. Den videnskabeligt motiverede interesse. Den esoteriske interesse

53. Tutankamuns guldmaske (Wikimedia)

Den førømtalte tyske ægyptolog Jan Assmann mener, at tydningen af hieroglyfferne betegnede enden på den esoteriske interesse for Ægypten og derved berøvede det gamle Ægypten megen af dets magi ved at

forvandle det til et forskningsobjekt for historikere og kulturhistorikere.⁷⁸ Man kunne efter tydingen af hieroglyfferne have forventet, at det ville ske; men Assmann røber her sit ståsted i en traditionel akademisk tradition, der tror, at det er den, der bestemmer, hvad mennesker som flest vil vide og tro på. Den videnskabeligt motiverede akademiske interesse for Ægypten udviklede sig ganske vist op i løbet af det 19. århundrede til at blive en sund og omfattende videnskabsgren, ægyptologien, og interessen for at forsyne alverdens museer med studiesamlinger fra Ægypten nåede et kolossalt omfang før den 1. Verdenskrig.

54. Howard Carter i
Tutankamuns grav 1923
(Wikimedia)⁷⁹

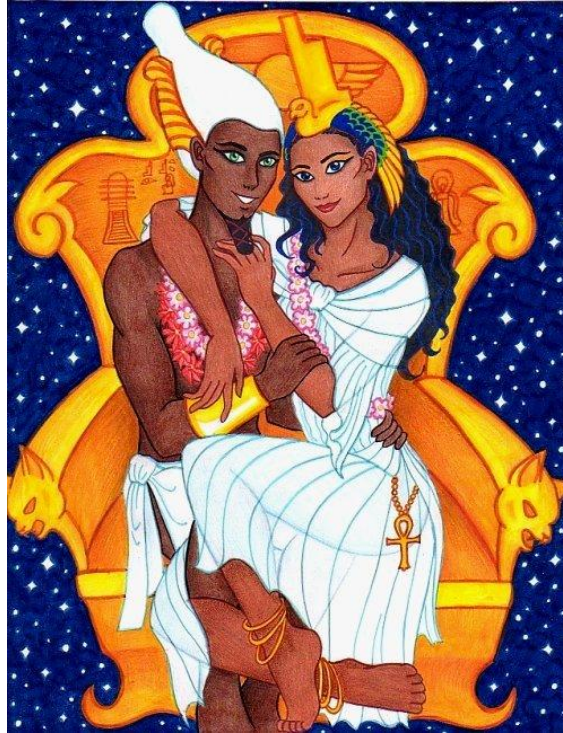
Kulminationen på denne interesse kom nok med fundet af Tutankamuns grav i Kongernes Dal i 1923, og denne grav er med sit næsten intakte indhold, inklusive denne Faraos mumie i sine gyldne kister, aldrig hørt op med at fascinere almindelige mennesker.⁸⁰ Således trak for få år siden en udstilling af fornemt udførte kopier af fundene i graven fulde huse overalt i verden, hvor den blev vist frem, på trods af

udstillingen udelukkende bestod af replikaer. Ganske vist bidrog fundet af Tutankamuns grav også til en helt anden mytologi omkring det gamle Ægypten, da dødsfald i forbindelse med fundet af graven førte til myten om »Faraos forbandelse«.⁸¹

Den esoteriske interesse for Ægypten er langt fra død. Spørgsmål og teser centreret omkring fænomenet den okkulte ægyptomani

Den esoteriske interesse for Ægypten blomstrede op i det 20. århundrede og blev fodret af nye myter og legender og af allehånde konspirationsteorier.⁸² I den nyeste tid har Hollywood givet sit bidrag til denne side af ægyptomanien med film som *Stargate* (den oprindelige film), som trækker fuldstændig uhæmmet på moderne »myter« og pseudovidenskab om pyramidernes hemmeligheder og mange andre ting. Mens meget af denne side af ægyptomanien kan synes uvedkommende for oplyste mennesker, så viser den fuldstændig vildtvoksende udbredelse af pseudoægyptologien, i hvilken prekær situation, de humanistiske videnskaber i nutiden befinder sig. Denne situation er blevet prekær, fordi humanisten langt hen ad vejen ikke har formået at få formidlet sit budskab til andre end mennesker af samme type som de videnskabeligt arbejdende humanister, i dette tilfælde ægyptologer. Herved bliver ægyptomanien i moderne tid nærmest til et forskningsobjekt for psykologer, fordi det ikke længere handler om det gamle Ægypten i sine mangfoldige inkarnationer, men om menneskets overordnede trang til at lade sig underholde og til at tro på hvad som helst. Man troede, at de moderne fremskridt havde tøjlet vildmanden. I stedet er man ved at måtte erkende, at det er vildmanden, der er ved at generobre sin plads i verden i demokratiets navn, som er ved at udvikle sig som et synonym for kaos eller anarki. De få, der med et moderne udtryk kan »tænke ud af boksen«, er ved at blive tvunget ind i boksen igen.

55. »Disney-udgaven«
(© 2003 by Yumeni www.twilightvisions.com)

Selv om det ikke selv er en del af frimurerordenen nogetsteds, er et af de markanteste vidnesbyrd om den videnskabelige ægyptologis manglende evne til at sætte dagsordenen, når det gælder synet på det gamle Ægypten, eksistensen af en lang række frimurerlignende esoteriske selskaber. De er for mange til at opliste her; men et enkelt eksempel kunne være *The Hermetic Order of the Golden Dawn*, der eksisterede mellem 1886 og 1903, men siden er søgt genoplivet i utallige variationer. Man skal også være opmærksom på en genfundet styrke i f.eks. *riten af Memphis-Misraïm*.

Tese: Frimureriet som et hermetisk projekt

Ægyptomanien kan forstås som en udvikling af hermetismen gennem forbindelsen mellem Corpus Hermeticum og det gamle Ægypten. Det indledende århundrede af hermetismens historie i Europa er også indledningen til den nyere tids ægyptomani. Derfor skal man se på følgerne af, at hermetismen blev opfattet som det gamle Ægyptens visdom. Da man i datiden tænkte både symbolsk og allegorisk, opfattedes levnene fra Ægypten primært symbolsk og allegorisk. Det vil sige, man stillede ikke »ægyptiske« mindesmærker op blot til pynt. De var i den franske historiker Pierre Noras forstand alle symbolske og allegoriske *lieux de mémoire*, erindringssteder for den lære, som fandtes i den hermetiske litteratur.⁸³ Man kan også spørge om, hvordan det så ud med ægypteriet før og efter Ficinos oversættelse af Corpus Hermeticum? Hvad kom først? Hermetismen eller ægypteriet? Eller opstod de samtidigt? Arbejdshypotesen er her, at Corpus Hermeticum kom først; men kun én ting er sikker i den forbindelse, at det først er i løbet af det 18. århundrede, at man så småt begyndte at interessere sig for det historiske Ægypten.

Noter

- 1 En oversigt over ægyptomanien fra oldtid til nutiden findes hos Ronald H. Fritze, *Egyptomania: A History of Fascination, Obsession and Fantasy* (London/Chicago: Reaktion Books/University of Chicago Press, 2016), og i en mere populær form hos Bob Briar, *Egyptomania* (New York: Palgrave Macmillan, 2013). Jason Thomas gennemgår autoritativt ægyptologiens historie fra oldtid til nutid i *Wonderful Things: A History of Egyptology*, I-III (Cairo: The American University in Cairo Press, 2015-2018).
- 2 Se herom Michael A. Langkjær, »Ægypticisme, ægyptomani, Egyptian Revival: Om Begreberne og deres anvendelse«, i Erik Christiansen (udg.), *Arven fra Ægypten*, I-II (Aarhus: Tidsskriftet Sfinx, 2001), I, s. 167-176. *Arven fra Ægypten* indeholder i øvrigt en lang række artikler af direkte interesse for emnet »ægyptomani«.
- 3 Hjemmeside <https://daes.dk/>.
- 4 Karl Friedrich Schinkel (1741-1841) var en præsjisk arkitekt, tilmed en af de mest anerkendte i sin samtid. Schinkels iscenesættelse af Tryllefløjten benyttes endnu på Staatsoper Unter den Linden i Berlin.
- 5 Sml. hertil Niels Peter Lemche, »'Fra Ægypten kaldte jeg min søn' (Hosea 11,1) – Exodusmyten i den gammeltestamentlige tradition«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 167-176.
- 6 Videre hertil Siegfried Morenz, *Die Begegnung Europas mit Ägypten* (Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag, 1969); Jan Assmann, *Weisheit und Mysterium. Das Bild der Griechen von Ägypten* (München: Beck, 1999), Erich Hornung, *Das geheime Wissen der Ägypter und sein Einfluß auf das Abendland* (München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 2003 [1999]), Jason Thomas, *Wonderful Things*, I, s. 15-42.
- 7 Anne H. Rouillet, *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome* (Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 20; Leiden: Brill, 1972).
- 8 Der eksisterer adskillige fremragende historiske oversigter over Ægyptens historie i oldtiden. Her skal blot en enkelt nyere nævnes, Ian Shaw (udg.), *The Oxford History of Ancient Egypt* (New Edition; Oxford: University Press, 2003). Der findes ikke en tidsvarende gennemgang af Ægyptens historie på dansk, men en indføring i Ægypten af Torben

Holm-Rasmussen, *Politikens Bog om Det Gamle Ægypten* (København: Politikens Forlag, 2003).

- 9 Se også Jørgen Podeman Sørensen, »Forvaltningen af den ægyptiske tradition i det hellenistiske Ægypten«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 195-120.
- 10 Ægyptiske Tekster: Joyce Tyldesley, *The Penguin Book of Myths and Legends of Ancient Egypt* (Reprint edition; London: Penguin Books, 2011), og i dansk oversættelse C.E. Sander-Hansen, *Ægyptiske Religiøse Tekster* (Verdensreligionernes Hovedværker, I; København: Gyldendalske Boghandel, 1953). Jørgen Podeman Sørensen, *Det Gamle Ægypten. Religiøse tekster* (Verdensreligionernes Hovedværker; København: Spektrum, 1999).
- 11 Dødebogen: Raymond O. Faulkner, Ogden Goelet, Carol A.R. Andrews, *The Egyptian Book of the Dead: The Book of Going Forth by Day: The Complete Papyrus of Ani* (San Francisco: Chronicle Books, 2015). Udvalg i dansk oversættelse i Sander-Hansen, *Ægyptiske Religiøse Tekster*, s. 27-36, og i Podeman Sørensen, *Det Gamle Ægypten*, s. 128-137.
- 12 Litteraturen til Isis og Osiris er enorm. Grundlæggende til gudinden Isis gennem tiderne Jürgen Sorge, *Das Buch Isis: Eine Spurensuche* (Leipzig: Engelsdorfer Verlag, 2015). For det ægyptiske samt transformationen i den hellenistiske verden Stefanie Lerch, *Die Göttin Isis im Neuen Reich und ihr Transfer in die griechisch-römische Götterwelt* (Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2008). Til Osiris og underverdenen Jan Assmann, *Tod und Jenseits im alten Ägypten* (Beck, München 2003). Engelsk oversættelse: *Death and Salvation in Ancient Egypt* (Ithaca: Cornell University Press, 2014). Assmanns studie er overordentlig vigtig i denne sammenhæng, fordi det viser, hvor stort springet er fra det gamle Ægyptens forestillinger om liv og død til frimureriets tanker herom. Til Isis og Osiris-myten historie i øvrigt inden for frimureriet Florian Ebeling og Christian E. Loeben (udg.), *O Isis und Osiris: Ägyptens Mysterien und die Freimaurerei* (Museum Kestnerianum, 21; Rahden: Verlag Marie Leidorf, 2017).
- 13 Til Isis og Osiris mere nedenfor. Ugarit var i bronzealderen før 1200 f. Kr. en blomstrende by ved Middelhavet nogle få kilometer fra det moderne Latakya i Syrien. Til de ugaritiske myter se Flemming O. Hvidberg Hansens oversættelse: *Kanaa'anæiske myter og legender*, I-II

(Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1990). Motivet med den hengivne søster eller datter er gennemgående i middelhavssamfundene. Intet illustrerer søsterens betydning mere grafisk end episoden i finalen i fodbold-VM i 2006, da den franske spiller af algerisk oprindelse, Zinadine Zidane, gik fysisk til angreb på en italiensk spiller, der havde fornærmet hans søster.

- 14 Thoth og hans identifikation med Hermes: Garth Fowden, *The Egyptian Hermes: A Historical Approach to the Late Pagan Mind* (Princeton: Princeton University Press, 1986). Videre til Hermes og hermetismen nedenfor.
- 15 Studiet af ægyptiske ritualer: Emily Teeter, *Religion and Ritual in Ancient Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- 16 Alle de i denne sammenhang nævnte græske forfattere findes i Loeb Classical Library (Cambridge, MA: Harvard University Press). Loeb udgaverne inkluderer både den græske originaltekst og en engelsk oversættelse heraf trykt på de modsatte sider af de respektive græske tekster. Der vil ikke være særlige henvisninger til de enkelte kilder, som findes i denne udgave, men derimod til danske oversættelser, hvor de findes. Der findes flere klassiske kilder til Ægypten end de nævnte, f.eks. Strabo, der i den sidste bog af sin *Geografi*, behandler Ægypten, og Ammianus Marcellinus, der i sin *Rerum gestarum Libri XXXI* (slutningen af det 4. Årh. eft.Kr.) kort beskriver transporten og oprejsningen af en obelisk i Rom. Begge forfattere er tilgængelige i udgaver i Loeb Classical Library.
- 17 Dansk oversættelse: Leo Hjortsø og Thure Hastrup, *Herodots historie* (ny udgave: København: Gyldendal, 2016).
- 18 Dansk oversættelse ved Otto Gelsted (2. Udgave, Hans Reitzels Forlag, København, 1960).
- 19 Plutarchs afhandling om Isis og Osiris findes i hans *Moralia*, bind 5 (Loeb Classical Library). Skriftet er aldrig blevet oversat til dansk. En moderne svensk oversættelse ved Sven-Tage Teodorsson findes i Plutarchos, *Om Religion: Moralia IV* (Stockhold: Atlantis, 2017), s. 11-87.
- 20 Et udvalg af Plotins Enneader findes i dansk oversættelse: Niels Henningsen (overs.), Plotin, *Det ene: udvalgte enneader* (Frederiksberg: Det Lille Forlag, 2000). Vdr. Plotin, Povl Johs. Jensen, *Plotin* (København: Ejnar Munksgaard, 1948). Povl Johs. Jensen har oversat et lille udvalg

- af *Enneaderne* i sin *Græsk Mystik* (Verdensreligionernes Hovedværker, 8; København: Gyldendalske Boghandel, 1953), s. 97-126.
- 21 Isis aretologierne: Jan Bergman, *Ich bin Isis: Studien zum memphitischen Hintergrund der griechischen Isisaretologien* (Uppsala: Uppsala Universitet, 1968); Vera Frederika Vanderlip, *The four Greek hymns of Isidorus and the cult of Isis* (American studies in papyrology, 12; A. M. Hakkert: Toronto, 1972). Elektronisk udgave er tilgængelig: http://sites.dlib.nyu.edu/viewer/books/isaw_asp000012/1. Elektronisk oversættelse af alle seks hymner: http://www.attalus.org/poetry/isis_hymns.html.
  - 22 Begge tekster oversat af Niels Peter Lemche.
  - 23 Til mysteriereligion i antikken generelt Jan N. Bremmer, *Initiation into the Mysteries of the Ancient World* (Berlin: Walter de Gruyter, 2014). Til Eleusis Albert Hoffman, R. Gordon Wasson, *The Road to Eleusis: Unveiling the Secret of the Mysteries* (30th Anniversary ed. Edition; Berkeley: North Atlantic Books, 2009); George E. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton Legacy Library; Princeton: University Press, 2015).
  - 24 Sml. Til Mithrasmysterierne, J.P. Asmussen, »Mithraskulten«, i Jes Peter Asmussen og Jørgen Læssøe (udg.), *Illustreret religionshistorie*, III (København: G.E.C. Gads Forlag, 1968), s. 261-267.
  - 25 Katja Lembke, *Das Iseum Campense in Rom: Studie über den Isiskult unter Domitian* (Heidelberg: Verlag Archäologie und Geschichte, 1994). Se også Joachim Friedrich Quack, »Zum ägyptischen Ritual im Iseum Campense in Rom«, i Carola Metzner-Nebelsick m.fl. (udg.), *Rituale in der Vorgeschichte, Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen, Prähistorischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft* (Rhaden/ Westf: VML Vlg Marie Leidorf, 2003), S. 57-66.
  - 26 Til Isis-mysterierne Jørgen Podemann Sørensen, »Isis og Osiris-mysterier«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 157-166, og til indførelsen af Isis i Rom Jan Brix, *Isis og Serapis: ægyptiske kulter i Rom og Romerriget* (København: Det Historiske Akademi, 2014). Sammenfattende gennemgang også hos Lauren Hachworth Petersen, »The Places of Roman Isis: Between Egyptomania, Politics, and Religion« (Oxford Handbooks Online, publ. 2016).

<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935390.001.0001/oxfordhb-9780199935390-e-128>

- 27 Søren Giversen, *Den ukendte Gud: Hermes-skrifterne i oversættelse* (København: Gad, 1983). En ældre oversættelse af flere af skrifterne findes i Povl Johs. Jensen, *Græsk Mystik*, s. 73-96.
- 28 Fortællingen herom findes i den femte bog i Platons hovedværk *Staten*. Dansk oversættelse i Platon, *Samlede værker i ny oversættelse*, udgivet af Jørgen Mejer og Chr. Gorm Tortzen, Bind IV (København: Gyldendal, 2013).
- 29 Aristoteles har måske ufortjent fået det ry på dansk, at han er vanskelig at læse. Derfor er der ikke så meget af ham, der faktisk er blevet oversat til dansk. Her skal kun nævnes *Aristoteles' Forelæsning over Fysik I-IV - om det Værende, Stof og Form, Aarsag og Virkning, Rum og Tid* oversat af Poul Helms (København: Gyldendal, 1999).
- 30 I *Acta Masonica Scandinavica* har Thomas Ahlvin skrevet om Hermes Trismegistos: »Hermes, Den Trefalt Store. Hvem er det?«, *Acta Masonica Scandinavica* 2, 1999, s. 161-167.
- 31 Til gnosticismen Søren Giversen, »Gnosticismen og mysteriereligionerne«, i *Illustreret Religionshistorie*, III, (København, G.E.C. Gads Forlag, 1968), s. 223-260.
- 32 Søren Giversen, *Thomasevangeliet* (København: Gyldendal, 1959), Søren Giversen, *Oldkristne tekster: De apokryfe Evangelier* (Oldkristne tekster; Herning: Poul Kristensen, 2002).
- 33 Engelsk oversættelse: Marvin W. Meyer & James M. Robinson, *The Nag Hammadi Scriptures: The Revised and Updated Translation of Sacred Gnostic Texts Complete in One Volume* (San Francisco: Harper One International, Reprint, Revised, Updated edition, 2009).
- 34 Anbefalesværdig indføring i hermetismen: Florian Ebeling, *Das Geheimnis des Hermes Trismegistos: Geschichte des Hermetismus von der Antike bis zur Neuzeit* (München, Beck, 2009). Engelsk oversættelse: *The Secret History of Hermes Trismegistus: Hermeticism from Ancient to Modern Times* (Cornell Paperbacks; Ithaca, New York: Cornell University Press; Reprint 2011).
- 35 Cestius-pyramiden blev bygget som gravmonument for den romerske embedsmand Gaius Cestius ca. 13 f. Kr. Den er 37 meter høj, og en side i den kvadratiske base er knapt 30 meter lang, dvs. 100 romerske fod.

- 36 Romerske obelisker: Erik Iversen, *Obelisks in Exile. Volume One: The Obelisks of Rome* (Copenhagen: G.E.C. Gad Publisher, 1968). Obeliskerne i England og Istanbul er behandlet af samme forfatter, *Obelisks in Exile. Volume Two: The Obelisks of Istanbul and England* (Copenhagen: G.E.C. Gad Publishers, 1972). Se også Brian Curran, *Obelisk: A History* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2009).
- 37 Miguel John Versluys, *Aegyptiaca Romana: Nilotic Scenes and the Roman View of Egypt – The Exotic, Colonialism and the Egyptian Gods* (Religions in the Graeco-Roman World; Leiden: Brill, 2002). Den mest kendte er Palestrina mosaikken, fra det 1. årh. f. Kr.
- 38 Til dette og i det hele taget til Ægypten i den europæiske kunst fra oldtidens romere til den moderne tid James Stevens Curl, *The Egyptian Revival: Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West* (London: Routledge, 2005).
- 39 Moderne udgave af Ficinos latinske tekst med oversættelse til tysk M.P. Steiner, *Corpus Hermeticum: Die lateinische Übersetzung von Marsilio Ficino (1491) im Wiegendruck von 1503 reproduziert und mit der genauen deutschen Übersetzung auf gegenüberliegenden Seiten* (Basel: Edition Oriflamme, 2014).
- 40 Det er ikke meningen at gå ind i det forheksede spørgsmål om identiteten af rosenkreuzerne, om de var organiseret i logelignende grupper eller blot var en uformel kreds af mennesker med bestemte opfattelser. Til dem og til den okkulte filosofi findes der ikke en bedre diskussion end i værkerne af Dame Frances Yates (1899-1981), *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Routledge Classics; London: Routledge, 2002 [1964]), *The Rosicrucian Enlightenment* (Routledge Classics; London: Routledge, 2001 [1972]), og *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age* (Routledge Classics; London: Routledge, 2001 [1979]).
- 41 Til Pico di Mirandola se Yates, *Giordano Bruno*, s. 90-129: »Pico di Mirandola and Cabalistic Magic«.
- 42 Sml. den inspirerende monografi om dette emne af Larry Siedentop, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism* (Penguin, 2015).
- 43 Sml. til denne filosofi Frances Yates, *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, til John Dee især s. 92-110.
- 44 Christer Claus har i sin artikel »Frimureriets hermetiske urspring«, *Acta Masonica Scandinavica* 3 (2000), s. 117-143, argumenteret for, at fri-

muriet havde sine rødder i en hermetisk sammenhæng, nemlig I forbindelse med hermetismens fremmarch i Italien siden det 15. årh., nærmest som en forlængelse af en række italienske lærde logger som »I Fratelli Oscura« (de skjulte brødre). Afhandlingen er særdeles mangelfuld og temmelig vidtløftig og bygger i alt for høj grad på ikke verificerede antagelser, og han fortæller egentlig aldrig, hvorfor frimureriet skulle have denne hermetiske oprindelse. Det siger i øvrigt sig selv, at det desværre ikke i denne sammenhæng er muligt at komme ind på Per Thykjær Jensens udmærkede monografi *Den Kongelige Kunst: Historiske og hermetiske traditioner i St. Andreasskiftet* (København: Forskningslogen Friederich Münter, 2008).

- 45 Fænomenet kaldes »itacisme«. Vokalerne η (æ) og υ (y) og en række diftonger ει (ei), ηι (æi), οι (oi) og υι (yi) udtales efterhånden alle som »i«. Fænomenet er helt dominerende på moderne græsk.
- 46 Skrevet . *Kemet* betyder egentlig »det sorte (land)«, det vil sige den del af landet, der årligt oversvømmedes af Nilen. Det ægyptiske navn er bevaret på koptisk som *Ⲭⲉⲙⲓ*, *K^hēmi*, hvorimod grækerne kaldte det for *Αἴγυπτος*, angiveligt efter navnet på en hero fra fortiden.
- 47 Især skotske frimurere vil givetvis protestere. Man kan, når man læser et forsvar for den traditionelle forklaring på frimureriets oprindelse fra skotske frimurerlærde – f.eks. den indsigtsfulde gennemgang heraf i Robert L.D. Cooper, *Cracking the Freemason's Code: The Truth About Solomon's Key and the Brotherhood* (London: Rider, 2006), der på trods af sin sensationalistiske titel er et seriøst studie skrevet af en ledende skotsk frimurer – godt få indtrykket, at forestillingen om håndværkeroprindelsen til frimureriet har ikke så lidt at gøre med bestræbelserne på at gøre Skotland til oprindelseslandet for frimureriet, hvilket er forståeligt, fordi det spekulative frimureri opstod i en periode, i hvilken man så de sidste krampetrækninger af det selvstændige Skotland.
- 48 Til Newton som alkemist Betty J. T. Dobbs, *The Foundations of Newton's Alchemy: Or, The Hunting of the Green Lion* (Cambridge: Cambridge Paperback Library, 1983), og Michael White, *Isaac Newton: The Last Sorcerer* (Helix Books; New York: Basic Books, 1999). Whites afhandling er en særdeles velskrevet og læseværdi moderne skildring af Newtons liv og virke. Cf. til Newton som teolog Rob Iliffe, *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton* (Oxford: University Press, 2017). Rob Iliffe er desuden leder af det store Newton projekt ved

Oxford Universitet, der skal stille alle hans manuskripter til rådighed i digitaliseret udgave.

- 49 Sml. Alain Bauer, *Isaac Newton's Freemasonry: The Alchemy of Science and Mysticism* (Rochester, Vermont: Inner Traditions, 2007), Margaret C. Jacob, *Newtonians and the English Revolution, 1689-1720* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1976).
- 50 Sml. Videre hertil Margaret C. Jacob, *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (New York: Oxford University Press, USA, 1991) og *The Radical Enlightenment – Pantheists, Freemasons and Republicans* (New Orleans: Cornerstone Book Publishers; REV Cornerstone edition. 2006).
- 51 For en oversættelse af Horapollo, se Horapollo Niliacus, *The Hieroglyphics of Horapollo*, translated by George Boas (Bollingen Series; Princeton: University Press, 1993), og for et studie heraf, cf. Mark Wildish, *The Hieroglyphics of Horapollo Nilous: Hieroglyphic Semantics in Late Antiquity* (Issues in Ancient Philosophy; London: Routledge, 2017).
- 52 Oversat fra Yates, *Giodano Bruno*, s. 289.
- 53 Karl Giehlow, *The Humanist Interpretation of Hieroglyphs in the Allegorical Studies of the Renaissance: With a Focus on the Triumphal Arch of Maximilian I* (Brill's Sources in Intellectual History, Volume 16; Leiden, E.J. Brill, 2015).
- 54 Erik Iversen, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition* (Copenhagen: G E C Gad Publishers, 1961)
- 55 Hesiod (7. årh. f. Kr.), *Arbejder og Dage*, oversat af Lene Andersen (København: Gyldendal, 1973), Ovid (1. årh. f. Kr.), *Forvandlingerne*, oversat af Otto Steen Due (København: Forlaget Centrum, 1989).
- 56 Til tidlige danske rejsende i Ægypten se Benedikt Otzen, »Danske rejser til Ægypten i 1500- og 1600-tallet«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, II, s. 69-80. Til rejsende af anden nationalitet før oplysningstiden, se Curl, *The Egyptian Revival*, s. 134-137.
- 57 Bemærk de otte obelisker (på billedet ser man kun de seks), der flankerer adgangen til det centrale anlæg på øen i midten af parken.
- 58 Skibet med obeliskens symboliserer Isola Tiberina i Rom. Tiberøen, som den hedder på dansk, blev i det 3. århundrede f. Kr. omformet så den kom til at ligne et skib, og der rejstes en obelisk midt på øen som »masten« på skibet/øen. Statuen på højen bagved symboliserer Rom, og ulv-

inden til højre herfor, der dier Romulus og Remus, falder også i øjnene som et klassisk symbol for Rom.

- 59 Den opmærksomme tilskuer vil se dette maleri som en form for tegneserie. I billedets nederste højre hjørne dræber Moses ægypteren, der piner hebræerne og må flygte ud i ørkenen. Her hjælper ham Jetros døtre, så de kan vande deres får ved brønden. Siden vogter han selv Jetros, sin svigerfaders får og må drage sandalerne af, da Gud taler til ham i den brændende tornebusk og befaler han at føre Israel ud af Ægypten, hvilket han gør i den nedre venstre del af billedet. Skildringen af Moses liv på billedet indeholder i øvrigt syv scener, hvilket næppe er tilfældigt.
- 60 Til emnet generelt Florian Ebeling, »Ägyptische Freimaurerei zwischen Aufklärung und Romantik«, i Ebeling og Loeben, *O Isis und Osiris*, s. 29-124.
- 61 Publiceredes i seks bind mellem 1776 og 1788. Gibbon, der selv var frimurer, levede fra 1737 til 1794. Værket er tilgængelig i en let forkortet udgave i dansk oversættelse, Edward Gibbon, *Det Romerske Riges Forfald og Undergang*, I-IV (København: Rosenkilde og Bagger, 1963).
- 62 Hovedværket til dette er James Stevens Curl, *Freemasonry & The Enlightenment: Architecture, Symbols, & Influences* (London: Historical Publications, 2011).
- 63 Nordens rejseberetning findes udgivet for få år siden i en statelig dansk oversættelse (originalen var udgivet på fransk i 1755), Frederik Ludvig Norden, *Rejse i Egypten og Nubien*. I-II (oversat af Kim Witthoff fra den franske førsteudgave, København 1755; København: Det Kongelige Videnskabernes Selskab på Forlaget Vandkunsten, 2010). Pocockes beretning blev udgivet i London i 1743: *A Description of the East, and Some Other Countries*, Vol. 1: *Observations on Egypt* (Printed for the author, by W. Bowyer; London: Classic Reprint; Forgotten Books, 2017).
- 64 Som det var tilfældet med Nordens beretning blev rapportererne fra den store danske Arabienekspedition først udgivet på dansk flere hundrede år efter, at Carsten Niebuhr selv mellem 1772 og 1778 havde udgivet sine beretninger på tysk: Carsten Niebuhr, *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*, I-II (København: Forlaget Vandkunsten, 2003-2004); *Beskrivelse af Arabien ud fra egne iagttagelser og i landet selv samlede efterretninger* (med indledning af Niels Peter Lem-

- che; København: Forlaget Vandkunsten, 2009). Til ekspeditionen i det hele taget Stig T. Rasmussen (udg.), *Den Arabiske Rejse 1761-1767: en dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv* (København: Munksgaard, i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek, 1990).
- 65 Værket findes stadig i tryk i flere forskellige udgaver. F.eks. *Séthos, histoire ou vie tirée des monuments anecdotes de l'ancienne Égypte, trad. d'un manuscrit grec* (Charleston, North Carolina: NABU Press, 2016).
  - 66 En gennemgang af denne serie af romaner findes hos Jan Assmann og Florian Ebeling, *Ägyptische Reisen in die Unterwelt: Mysterien in Aufklärung und Romantik* (Beck'sche Reihe; München: C.H. Beck, 2011).
  - 67 Der findes en gennemgang af temaets anvendelse i Assmann og Ebeling, *Ägyptische Reisen in die Unterwelt*, s. 162-206. Et hovedafsnit i Ebeling og Loeben, *O Isis und Osiris*, s. 353-432, er viet Ægypten i frimureriets musik med artikler om operaen *Osirider* af Johann Gottlieb Naumann (1781), *Thamos, König von Ägypten* (1775) og *Tryllefløjten* (1791) af Mozart (strengt taget var Mozart endnu ikke frimurer, da han komponerede musikken til *Thamos*) – men indeholder også et udblik til Richard Strauss' og Hugo von Hofmannsthals *Die Frau ohne Schatten* (1919), selv om de sidstnævnte vist ikke var frimurere.
  - 68 *Niels Klim* blev udgivet på Latin i 1741. En moderne dansk oversættelse ved Peter Zeeberg, *Niels Klims underjordiske rejse indeholdende en ny teori om jorden og en historisk beretning om det hidtil ukendte femte monarki, trykt efter et manuskript i salig Abelins bibliotek* (København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab; Forlaget Vandkunsten, 2012). Man fornemmer nok, at Holberg ikke selv tog temaet helt alvorligt, og det understreges af den latinske undertitel *novam telluris theoriam ac historiam quintae monarchiae adhuc nobis incognitae exhibens e bibliotheca B. Abolini*, selv om den moderne udgave har misset pointen, som findes heri. Der står nemlig ikke »salige«, for fjerner man punktum efter B, får man *Babilini*, dvs. »det babyloniske«. Manuskriptet kommer fra »det babyloniske bibliotek«.
  - 69 Jan Assmann, *Religio Duplex: Ägyptische Mysterien und europäische Aufklärung* (Berlin: Verlag der Weltreligionen [Insel], 2010). engelsk oversættelse: *Religio Duplex: How the Enlightenment Reinvented Egyptian Religion* (New York, Wiley, 2014).

- 70 Fulde titel: *Crata Repoa, oder, Einweihungen in der Alten Geheimen Gesellschaft der Egyptischen Priester*. Skriftet angives at være af en anonym forfatter. Norsk oversættelse af *Crata Repoa* ved Rune Ødegaard (Oslo: Krystiania, 2015). Den tyske original findes på internettet fra Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN634528130>.
- 71 Fredrik Björkman, »Frimureriske bedragara«, *Acta Masonica Scandinavica* 13, 2010, 82-118, placerer ham i hvert fald mellem frimureriets bedragere. Se ellers Philipa Faulks og Robert Cooper, *The Masonic Magician: The Life and Death of Count Cagliostro and His Egyptian Rite* (London: Watkins Publishing; Reprint edition, 2017).
- 72 Sml. Hertil Eugène Warmenbol, »Wiederentstandenes Ägypten: Freimaurer-Tempel in Belgien und Nordfrankreich«, i Ebeling og Loeben, *O Isis und Osiris*, s. 283-312.
- 73 Der findes grundige gennemgange af logen og dens ritualer hos Serge Caillet, *La France-maçonnerie égyptienne de Memphis-Misraïm* (2ème édition revue et augmentée; Paris: Devry, 2003) og *Arcanes et rituels de la franc-maçonnerie égyptienne* (2ème édition revue et augmentée; Paris: Dervy, 2017). Se også den korte gennemgang hos Roger Dachez, *Les Rites maçonniques Égyptiens* (Paris: Presses universitaires de France, 2012).
- 74 Barthold Niebuhr var søn af Carsten Niebuhr, der som den eneste havde overlevet den danske Arabienekspedition. Videre til Niebuhr og kildekritikken i Niels Peter Lemche, »Det Gamle Testamente og frimureriet«, *Acta Masonica Scandinavica* 19 (2016), s. 9-45, se. S. 19ff.
- 75 Fulde titel: *Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'Armée française*. Første udgaven kom i treogtyve foliebind mellem 1809 og 1822, anden udgaven i syvogtredive bind mellem 1821 og 1830. Et par bind af den første udgave og det meste af den anden kan findes på internettet. Plancherne er i stort tal tilgængelige som open source bl.a. på internetadressen <http://description-egypte.org/>.
- 76 Tydningen blev forelagt for l'Académie des inscriptions et belles-lettres i oktober 1822 og præsenteret for offentligheden først i *Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* samme år. Kort efter kom *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*.

- tiens* (Paris: L'Empremerie royale, 1824). Champollions *Grammaire égyptienne* udkom posthumt i 1836.
- 77 Alan H. Gardiner, *Egyptian Grammar* (3. udg.; Oxford: University Press, 1957), s. 27.
- 78 Jan Assmann, *Erinnertes Ägypten: Pharaonische Motive in der europäischen Religions- und Geistesgeschichte* (Berlin: Kunstverlag Kadmos, 2006), s.184: »Damit hat auch Ägypten aufgehört, ein Gegenstand der Erinnerung zu sein, und ist zu einem Gegenstand der Forschung geworden«.
- 79 Egentlig er fotografiet en rekonstruktion af begivenheden fra 1924.
- 80 Se hertil på dansk: A.C. Mace og Howard Carter, *Tut-Ankh-Amóns grav*, 1-3 (København: Gyldendalske Boghandel, 1932).
- 81 Udgravningens sponsor, Lord Carnarvon, døde kort efter fundet. Myten opstod i den forbindelse og levede videre, da Carter døde, selvom han først døde seksten år senere af kræft.
- 82 Mere herom i Ronald H. Fritze, *Egyptomania*, part 2, s. 245-371.
- 83 Pierre Nora (f. 1931) beskriver selv fænomenet i sin »General Introduction: Between Memory and History«, i det af ham udgivne værk *Realms of Memory*, I (New York: Columbia University, 1996), s. 1-23. Det vil føre for vidt at følge dette emne op på dette sted. Men forskningen i erindringen er for tiden et varmt emne i den humanistiske videnskabelige verden. Som indføring i emnet kan man anbefale Frances Yates, *The Art of Memory* (London: The Bodley Head, 2014 [1966]), endvidere Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination* (Cambridge: University Press, 2011) og Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge: University Press, 2011). Til anvendelsen af ægyptiske erindringsmotiver i havekunsten Lise Bech og Margrethe Floryan, »Fra gådefuldt symbol til stemningsskabende element – ægyptiske spor i det grønne«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, II, s. 59-68, og Pernille Carstens (udg.), *Haver & Kultur: Havekunst & kultur ved Middelhavet* (Aarhus: Tidsskriftet Sfinx, 2012).

Litteratur

- Ahlvin, Thomas, »Hermes, Den Trefalt Store. Hvem er det?«, *Acta Masonica Scandinavica* 2, 1999, s. 161-167.
- Anonym, *Crata Repoa, oder, Einweihungen in der Alten Geheimen Gesellschaft der Egyptischen Priester*.
<http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN634528130>.
- Anonym, *Crata Repoa* norsk oversættelse ved Rune Ødegaard (Oslo: Krystiania, 2015).
- Apuleius, *Det gyldne æsel* (Dansk oversættelse ved Otto Gelsted; 2. Udgave, Hans Reitzels Forlag, København, 1960).
- Aristoteles, *Aristoteles' Forelæsning over Fysik I-IV - om det Værende, Stof og Form, Aarsag og Virkning, Rum og Tid* oversat af Poul Helms (København: Gyldendal, 1999).
- Assmann, Aleida, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge: University Press, 2011).
- Assmann, Jan, *Weisheit und Mysterium. Das Bild der Griechen von Ägypten* (München: Beck, 1999).
- Assmann, Jan, *Tod und Jenseits im alten Ägypten* (Beck, München 2003).
 Engelsk oversættelse *Death and Salvation in Ancient Egypt* (Ithaca: Cornell University Press, 2014).
- Assmann, Jan, *Erinnertes Ägypten: Pharaonische Motive in der europäischen Religions- und Geistesgeschichte* (Berlin: Kunstverlag Kadmos, 2006).
- Assmann, Jan, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination* (Cambridge: University Press, 2011).
- Assmann, Jan, *Religio Duplex: Ägyptische Mysterien und europäische Aufklärung* (Berlin: Verlag der Weltreligionen [Insel], 2010). Engelsk oversættelse: *Religio Duplex: How the Enlightenment Reinvented Egyptian Religion* (New York, Wiley, 2014).
- Assmann, Jan og Florian Ebeling, *Ägyptische Reisen in die Unterwelt: Mysterien in Aufklärung und Romantik* (Beck'sche Reihe; München: C.H. Beck, 2011).
- Asmussen, Jes P., »Mithraskulten«, i Jes Peter Asmussen og Jørgen Læssøe (udg.), *Illustreret religionshistorie*, III (København: G.E.C. Gads Forlag, 1968), s. 261-267.

- Bauer, Alain, *Isaac Newton's Freemasonry: The Alchemy of Science and Mysticism* (Rochester, Vermont: Inner Traditions, 2007).
- Bech, Lise og Margrethe Floryan, »Fra gådefuldt symbol til stemningsskabende element – ægyptiske spor i det grønne«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, II, s. 59-68.
- Bergman, Jan, *Ich bin Isis: Studien zum memphitischen Hintergrund der griechischen Isisaretalogien* (Uppsala: Uppsala Universitet, 1968).
- Björkman, Fredrik, »Frimureriske bedragara«, *Acta Masonica Scandinavica* 13, 2010, 82-118.
- Bremmer, Jan N., *Initiation into the Mysteries of the Ancient World* (Berlin: Walter de Gruyter, 2014).
- Briar, Bob, *Egyptomania* (New York: Palgrave Macmillan, 2013).
- Brix, Jan, *Isis og Serapis: ægyptiske kulturer i Rom og Romerriget* (København: Det Historiske Akademi, 2014).
- Caillet, Serge, *La France-maçonnerie égyptienne de Memphis-Misraïm* (2ème édition revue et augmentée; Paris: Devry, 2003).
- Caillet, Serge, *Arcanes et rituels de la franc-maçonnerie égyptienne* (2ème édition revue et augmentée ; Paris: Dervy, 2017).
- Carstens, Pernille (udg.), *Haver & Kultur: Havekunst & kultur ved Middelhavet* (Aarhus: Tidsskriftet Sfinx, 2012).
- Champollion, Jean François, *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens* (Paris: L'Empremerie royale, 1824).
- Christiansen, Erik (udg.), *Arven fra Ægypten*, I-II (Aarhus: Tidsskriftet Sfinx, 2001).
- Claus, Christer, »Frimureriets hermetiske urspring«, *Acta Masonica Scandinavica* 3 (2000), s. 117-143.
- Cooper, Robert L.D., *Cracking the Freemason's Code: The Truth About Solomon's Key and the Brotherhood* (London: Rider, 2006).
- Curl, James Stevens, *The Egyptian Revival: Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West* (London: Routledge, 2005).
- Curl, James Stevens, *Freemasonry & the Enlightenment: Architecture, Symbols, & Influences* (London: Historical Publications, 2011).
- Curran, Brian, *Obelisk: A History* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2009).

- Dachez, Roger, *Les Rites maçonniques Égyptiens* (Paris: Presses universitaires de France, 2012).
- Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'Armée française.* tre-ogtyve foliebind mellem 1809 og 1822, anden udgaven i syvogtredive bind mellem 1821 og 1830.
- Dobbs, Betty J.T., *The Foundations of Newton's Alchemy: Or, The Hunting of the Green Lion* (Cambridge: Cambridge Paperback Library, 1983).
- Ebeling, Florian, *Das Geheimnis des Hermes Trismegistos: Geschichte des Hermetismus von der Antike bis zur Neuzeit* (München, Beck, 2009 [engelsk oversættelse: *The Secret History of Hermes Trismegistus: Hermeticism from Ancient to Modern Times* (Cornell Paperbacks; Ithaca, New York: Cornell University Press; Reprint 2011).
- Ebeling, Florian, »Ägyptische Freimaurerei zwischen Aufklärung und Romantik«, i Ebeling og Loeben, *O Isis und Osiris*, s. 29-124.
- Ebeling, Florian og Christian E. Loeben (udg.), *O Isis und Osiris: Ägyptens Mysterien und die Freimaurerei* (Museum Kestnerianum, 21; Rahden: Verlag Marie Leidorf, 2017).
- Faulkner, Raymond O., Ogden Goelet, Carol A.R. Andrews, *The Egyptian Book of the Dead: The Book of Going Forth by Day: The Complete Papyrus of Ani* (San Francisco: Chronicle Books, 2015).
- Faulks, Philipa og Robert Cooper, *The Masonic Magician: The Life and Death of Count Cagliostro and His Egyptian Rite* (London: Watkins Publishing; Reprint edition, 2017).
- Fowden, Garth, *The Egyptian Hermes: A Historical Approach to the Late Pagan Mind* (Princeton: Princeton University Press, 1986).
- Fritze, Ronald H., *Egyptomania: A History of Fascination, Obsession and Fantasy* (London/Chicago: Reaktion Books/University of Chicago Press, 2016).
- Gardiner, Alan H., *Egyptian Grammar* (3. udg.; Oxford: University Press, 1957).
- Gibbon, Edward, *Det Romerske Riges Forfald og Undergang*, I-IV (København: Rosenkilde og Bagger, 1963).
- Giehlow, Karl, *The Humanist Interpretation of Hieroglyphs in the Allegorical Studies of the Renaissance: With a Focus on the Triumphal Arch of*

- Maximilian I* (Brill's Sources in Intellectual History, Volume 16; Leiden, E.J. Brill, 2015).
- Giversen, Søren, *Den ukendte Gud: Hermes-skrifterne i oversættelse* (København: Gad, 1983).
- Giversen, Søren, »Gnosticismen og mysteriereligionerne«, I *Illustreret Religionshistorie*, III, (København, G.E.C. Gads Forlag, 1968), s. 223-260.
- Giversen, Søren, *Thomasevangeliet* (København: Gyldendal, 1959).
- Giversen, Søren, *Oldkristne tekster: De apokryfe Evangelier* (Oldkristne tekster; Herning: Poul Kristensen, 2002).
- Herodot, *Herodots Historie* (ved Leo Hjortsø og Thure Hastrup; ny udgave: København: Gyldendal, 2016).
- Hesiod, *Arbejder og Dage* (oversat af Lene Andersen; København: Gyldendal, 1973).
- Hoffman, Albert og R. Gordon Wasson, *The Road to Eleusis: Unveiling the Secret of the Mysteries* (30th Anniversary ed. Edition; Berkeley: North Atlantic Books, 2009).
- Holberg, Ludvig, *Niels Klim* (dansk oversættelse ved Peter Zeeberg, *Niels Klims underjordiske rejse indeholdende en ny teori om jorden og en historisk beretning om det hidtil ukendte femte monarki, trykt efter et manuskript i salig Abelins bibliotek* (København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab; Forlaget Vandkunsten, 2012).
- Holm-Rasmussen, Torben, *Politikens Bog om Det Gamle Ægypten* (København: Politikens Forlag, 2003).
- Horapollo Niliacus, *The Hieroglyphics of Horapollo*, translated by George Boas (Bollingen Series; Princeton: University Press, 1993).
- Hvidberg Hansen, Flemming O., *Kanaa'anæiske myter og legender*, I-II (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1990).
- Iliffe, Rob, *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton* (Oxford: University Press, 2017).
- Iversen, Erik, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition* (Copenhagen: G E C Gad Publishers, 1961).
- Iversen, Erik, *Obelisks in Exile. Volume One: The Obelisks of Rome* (Copenhagen: G.E.C. Gad Publisher, 1968).
- Iversen, Erik, *Obelisks in Exile. Volume Two: The Obelisks of Istanbul and England* (Copenhagen: G.E.C. Gad Publishers, 1972).

- Jacob, Margaret C., *Newtonians and the English Revolution, 1689-1720* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1976).
- Jacob, Margaret C., *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (New York: Oxford University Press, USA, 1991).
- Jacob, Margaret C., *The Radical Enlightenment – Pantheists, Freemasons and Republicans* (New Orleans: Cornerstone Book Publishers; REV Cornerstone edition. 2006).
- Jensen, Povl Johs., *Plotin* (København: Ejnar Munksgaard, 1948).
- Jensen, Povl Johs., *Græsk Mystik* (Verdensreligionernes Hovedværker, 8; København: Gyldendalske Boghandel, 1953).
- Hornung, Erich, *Das geheime Wissen der Ägypter und sein Einfluß auf das Abendland* (München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 2003 [1999]).
- Isis-aretologies: Elektronisk oversættelse af alle seks hymner:
http://www.attalus.org/poetry/isis_hymns.html.
- Langkjær, Michael A., »Ægypticisme, ægyptomani, Egyptian Revival: Om Begreberne og deres anvendelse«, i Erik Christiansen (udg.), *Arven fra Ægypten*, I-II (Aarhus: Tidsskriftet Sfinx, 2001), I, s. 167-176.
- Lembke, Katja, *Das Iseum Campense in Rom: Studie über den Isiskult unter Domitian* (Heidelberg: Verlag Archäologie und Geschichte, 1994).
- Lemche, Niels Peter, »'Fra Ægypten kaldte jeg min søn' (Hosea 11,1) – Exodusmyten i den gammeltestamentlige tradition«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 167-176.
- Lemche, Niels Peter, »Det Gamle Testamente og frimureriet«, *Acta Masonica Scandinavica* 19 (2016), s. 9-45.
- Lerch, Stefanie, *Die Göttin Isis im Neuen Reich: und ihr Transfer in die griechisch-römische Götterwelt* (Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2008).
- Mace, Arthur C. og Howard Carter, *Tut-Ankh-Amóns Grav*, 1-3 (København: Gyldendalske Boghandel, 1932).
- Meyer, Marvin W. og James M. Robinson, *The Nag Hammadi Scriptures: The Revised and Updated Translation of Sacred Gnostic Texts Complete in One Volume* (San Francisco: HarperOne; International, Reprint, Revised, Updated edition, 2009).

- Morenz, Siegfried, *Die Begegnung Europas mit Ägypten* (Zürich und Stuttgart: Artemis Verlag, 1969).
- Mylonas, George E., *Eleusis and the Eleusinian Mysteries* (Princeton Legacy Library; Princeton: University Press, 2015).
- Niebuhr, Carsten, *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*, I-II (København: Forlaget Vandkunsten, 2003-2004).
- Niebuhr, Carsten, *Beskrivelse af Arabien ud fra egne iagttagelser og i landet selv samlede efterretninger* (med indledning af Niels Peter Lemche; København: Forlaget Vandkunsten, 2009).
- Nora, Pierre, »General Introduction: Between Memory and History«, i Pierre Nora (udg.), *Realms of Memory*, I (New York: Columbia University, 1996), s. 1-23.
- Norden, Frederik Ludvig, *Rejse i Egypten og Nubien*. I-II (oversat af Kim Witthoff fra den franske førsteudgave, København 1755; København: Det Kongelige Videnskabernes Selskab på Forlaget Vandkunsten, 2010).
- Otzen, Benedikt, »Danske rejser til Ægypten i 1500- og 1600-tallet«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, II, s. 69-80..
- Ovid, *Forvandlingerne*, oversat af Otto Steen Due (København: Forlaget Centrum, 1989).
- Petersen, Lauren Hachworth, »The Places of Roman Isis: Between Egyptomania, Politics, and Religion« (Oxford Handbooks Online, publ. 2016). <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935390.001.0001/oxfordhb-9780199935390-e-128>.
- Platon, *Samlede værker i ny oversættelse*, udgivet af Jørgen Mejer og Chr. Gorm Tortzen, Bind IV (København: Gyldendal, 2013).
- Plotin, *Det ene: udvalgte enneader* (oversat af Niels Henningsen; Frederiksberg: Det Lille Forlag, 2000).
- Plutarchos, *Om Religion: Moralia IV* (i oversættelse ved Sven-Tage Teodorsson; Stockholm: Atlantis, 2017).
- Pococke, Richard, *A Description of the East, and Some Other Countries*, Vol. 1: *Observations on Egypt* (Printed for the author, by W. Bowyer; London: Classic Reprint; Forgotten Books, 2017).
- Quack, Joachim Friedrich, »Zum ägyptischen Ritual im Iseum Campense in Rom«, i Carola Metzner-Nebelsick m.fl. (udg.), *Rituale in der Vorgeschichte, Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen, Prähi-*

- storischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft (Rhaden/Westf: VML Vlg Marie Leidorf, 2003), S. 57-66.
- Rasmussen, Stig T. (udg.), *Den Arabiske Rejse 1761-1767: en dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv* (København: Munksgaard, i samarbejde med Det Kongelige Bibliotek, 1990).
- Roullet, Anne H., *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome* (Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 20; Leiden: Brill, 1972).
- Sander-Hansen, Constantin E., *Ægyptiske Religiøse Tekster* (Verdensreligionernes Hovedværker, I; København: Gyldendalske Boghandel, 1953).
- Shaw, Ian (udg.), *The Oxford History of Ancient Egypt* (New Edition; Oxford: University Press, 2003).
- Siedentop, Larry, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism* (Penguin, 2015).
- Sorge, Jürgen, *Das Buch Isis: Eine Spurensuche* (Leipzig: Engelsdorfer Verlag, 2015).
- Steiner, M.P., *Corpus Hermeticum: Die lateinische Übersetzung von Marsilio Ficino (1491) im Wiegendruck von 1503 reproduziert und mit der genauen deutschen Übersetzung auf gegenüberliegenden Seiten* (Basel: Edition Oriflamme, 2014).
- Sørensen, Jørgen Podemann, »Isis og Osiris-mysterier«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 157-166.
- Sørensen, Jørgen Podemann, »Forvaltningen af den ægyptiske tradition i det hellenistiske Ægypten«, i Christiansen, *Arven fra Ægypten*, I, s. 195-120.
- Sørensen, Jørgen Podemann, *Det Gamle Ægypten. Religiøse tekster* (Verdensreligionernes Hovedværker; København: Spektrum, 1999).
- Teeter, Emily, *Religion and Ritual in Ancient Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Terrasson, Jean, *Séthos, histoire, ou Vie tirée des monumens anecdotes de l'ancienne Egypte, trad. D'un manuscrit grec* (Charleston, North Carolina: NABU Press, 2016).
- Thomas, Jason, *Wonderful Things: A History of Egyptology*, I-III (Cairo: The American University in Cairo Press, 2015-2018).

- Tyldesley, Joyce, *The Penguin Book of Myths and Legends of Ancient Egypt* (Reprint edition; London: Penguin Books, 2011).
- Vanderlip, Vera Frederika, The four Greek hymns of Isidorus and the cult of Isis (American studies in papyrology, 12; A. M. Hakkert: Toronto, 1972).
Elektronisk udgave:
http://sites.dlib.nyu.edu/viewer/books/isaw_asp000012/1.
- Versluys, Miguel John, *Aegyptiaca Romana: Nilotic Scenes and the Roman View of Egypt – The Exotic, Colonialism and the Egyptian Gods* (Religions in the Graeco-Roman World; Leiden: Brill, 2002).
- Warmenbol, Eugène, »Wiederentstandenes Ägypten: Freimaurer-Tempel in Belgien und Nordfrankreich«, i Ebeling og Loeben, *O Isis und Osiris*, s. 283-312.
- White, Michael, *Isaac Newton: The Last Sorcerer* (Helix Books; New York: Basic Books, 1999).
- Wildish, Mark, *The Hieroglyphics of Horapollo Nilous: Hieroglyphic Semantics in Late Antiquity* (Issues in Ancient Philosophy; London: Routledge, 2017).
- Yates, Frances *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Routledge Classics; London: Routledge, 2002 [1964]).
- Yates, Frances, *The Art of Memory* (London: The Bodley Head, 2014 [1966]).
- Yates, Frances, *The Rosicrucian Enlightenment* (Routledge Classics; London: Routledge, 2001 [1972]).
- Yates, Frances, *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age* (Routledge Classics; London: Routledge, 2001 [1979]).

Summary

Egyptomania and Freemasonry

Egypt has, since ancient times, been at the centre of popular as well as intellectual interest. Several Greek authors wrote about Egypt, most famously Herodotus in the 5th century B.C. Roman authors as well as Greek authors from Hellenistic-Roman times followed their lead, among them Plutarch who in the early 2nd century A.D. wrote a thesis on Isis and Osiris which was, for more than fifteen hundred years, considered the key to understanding ancient Egyptian culture and wisdom.

However, to understand the importance of Egypt for later times, it is mandatory that the ancient Egyptian documents should first be studied. When arguments are put forward in favour of direct Egyptian influence on, in our case the rituals of the freemasons, such arguments should be based on genuine Egyptian evidence and not on the reinterpretation of Egyptian sources as found among the classical authors who were generally not able to read the Egyptian sources, kept as they were in hieroglyphic writing and not any longer understood.

This article traces the obsession with things Egyptian from ancient times as expressed in literature, in art and in architecture. This interest cooled down during the Middle Ages only to resurrect in full force in the early renaissance following Ficino's translation of the *Corpus Hermeticum*, published in 1471, and reckoned to be genuine evidence of ancient Egyptian philosophy. This status of the *Corpus Hermeticum* did not change even after it was demonstrated in the early 17th century that it was hardly older than the 3rd century A.D. As »Hermetisme« it became one of the most important sources of the new ideas in humankind that directed the way to modernity and enlightenment.

In combination with alchemy, Kabbalah, and Christian humanism, Hermetisme created a synthesis that paved the way for the change of western society from the Middle Ages to the early modern period. The popularity of the *Corpus Hermeticum* was followed up by a truly all embracing interest in everything Egyptian. The first evidence of this renewed interest in Egypt

was seen in Italy where Egyptian leftovers from Roman times were reused, and Egyptian obelisks placed in the most important places in renaissance Rome. During the 16th and 17th centuries this obsession spread from Italy to most of Western Europe.

The origins of speculative freemasonry should not be separated from the changing ideas about humanity that were the result of the reorientation of European thinking that led to the Enlightenment. The importance of freemasonry for this development is obvious and put some stress on the usual idea that freemasonry originated in the lodges of masons working on cathedrals during the Middle Ages. At the end of the period of Enlightenment, specific »Egyptian« directions within freemasonry came into being, and Egypt never left freemasonry, although probably mostly in evidence in the architecture of freemason architecture in Belgium and France.

It was to be expected that the mystical ideas about ancient Egypt would have come to an end when, at the beginning of the 19th century, it became possible to read original Egyptian texts following the decipherment of the hieroglyphs. To some extent Egypt was no longer a theme for mysticism but a subject for historical and religious historical studies. However, Egypt fought back as it was transformed and reused in popular western culture – not least in movie productions of the 20th century.

It is the thesis of this study that freemasonry came into being not gradually as a conversion from working mason lodges into speculative ones – an idea beloved by many Scottish freemason historians, thus claiming the primacy for freemasonry in Scotland – but explosively when the Renaissance grew into the early Enlightenment, a development described here as the consequence of the reorientation of European ideas about humankind and the divine caused by Hermetisme.